

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Олена Будник, Катерина Фомін

КОМУНІКАТИВНА ПЕДАГОГІКА

Посібник

Видавець Кушнір Г. М.
Івано-Франківськ, 2019

УДК 37.015:316.77 (075)

Б 90

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту післядипломної освіти і довузівської підготовки
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(протокол № 7 від 25 червня 2019 року)*

Рецензенти:

доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри дошкільної та початкової освіти Львівського національного університету імені Івана Франка **Н. І. Мачинська**;

доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри фахових методик і технологій початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» **Т. Б. Качак**

Будник О.Б., Фомін К. В.

Б 90 Комуникативна педагогіка: навчальний посібник [для студентів спеціальності 013 Початкова освіта]. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г.М., 2019. 92 с.

УДК 37.015:316.77 (075)

У посібнику вміщено матеріали для вивчення майбутніми вчителями початкової школи навчальної дисципліни «Комуникативна педагогіка». Подано структуру програми спеціального курсу, навчально-методичні матеріали до вивчення основних тем, завдання для самостійної роботи, тестові завдання, список рекомендованої літератури, питання для самоконтролю контролю.

Рекомендується студентам спеціальності «Початкова освіта», викладачам закладів вищої педагогічної освіти.

© Будник О. Б., 2019,
© Фомін К.В., 2019,
© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019.

З М І С Т

<i>Вступ.....</i>	<i>4</i>
<i>Програма навчальної дисципліни.....</i>	<i>7</i>
<i>Лекційний матеріал.....</i>	<i>9</i>
<i>Завдання для самостійної роботи.....</i>	<i>70</i>
<i>Індивідуальні завдання.....</i>	<i>73</i>
<i>Тестові завдання.....</i>	<i>74</i>
<i>Рекомендована література.....</i>	<i>88</i>

ВСТУП

У Новій українській школі учитель повинен на практиці забезпечити плідну співпрацю з учнями, батьками, громадськістю на засадах довіри, поваги, партнерства, бути готовим до впровадженням інновацій у шкільну практику, до конструктивного діалогу з усіма учасниками освітнього процесу. Майстерність вчителя значною мірою зумовлена його комунікативною компетентністю, здатністю до організації навчального діалогу.

Комунікативна культура педагога як соціально зумовлений показник його здібностей і особистого вміння спілкуватися з учнями для досягнення цілей педагогічної діяльності – це, передусім, поняття моральне. Тому його не можна зводити лише до технології спілкування, що сама опосередковується особистісними характеристиками педагога. Окрім здатності до комунікації, що уможливорює обмін інформацією, вчитель повинен володіти ще й перцептивними й інтерактивними здібностями, без яких неможливе розуміння партнера зі спілкування і психологічний вплив на нього.

Навчальний спекурс «Комунікативна педагогіка» покликаний слугувати становленню творчої індивідуальності освітянина, що розвивається і формується в умовах альтернативної освіти, змісту і технології навчання, виховання і розвитку. Необхідно навчити майбутніх фахівців орієнтуватися у системах, технологіях, нестандартних методиках, адекватно оцінювати їх, здійснювати правильний вибір на шляху впровадження інновацій у педагогічний процес початкової школи шляхом підвищення їх комунікативної культури.

Майбутній магістр повинен володіти такими якостями й компетенціями:

– бути гнучким, мобільним, уміти інтегруватись у динамічне суспільство;

- презентувати себе на ринку праці; критично мислити;
- використовувати знання як інструмент для розв'язання життєвих проблем;
- генерувати нові ідеї, приймати нестандартні рішення й нести за них відповідальність;
- володіти комунікативною культурою, уміти працювати в команді;
- уміти запобігати та виходити з будь-яких конфліктних ситуацій;
- цілеспрямовано використовувати свій потенціал як для самореалізації у професійному й особистісному плані, так і в інтересах суспільства, держави;
- уміти здобувати, аналізувати інформацію, отриману з різних джерел, застосовувати її для індивідуального розвитку і самовдосконалення;
- бути здатним до організації навчального діалогу у групі.

Мета вивчення курсу: допомогти майбутнім педагогам зорієнтуватися в концептуальних і теоретичних положеннях освіти, сформувати готовність до налагодження ефективної психолого-педагогічної взаємодії з учасниками освітнього процесу.

Завдання курсу:

- ознайомити магістрантів із сутністю спілкування та його значенням у професійній діяльності педагога;
- узагальнити уявлення про рівні спілкування, його особливості;
- сформувати позитивне ставлення і прагнення майбутнього фахівця до творчого оволодіння новими навчальними технологіями заради підвищення культури психолого-педагогічного спілкування;
- вчити магістрантів обирати оптимальні форми й методи педагогічного спілкування відповідно до індивідуальних

можливостей учнів початкових класів, рівня їхньої підготовки, умов;

- спрямовувати випускників до педагогічної творчості, самостійності, дослідницької діяльності.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- теоретичні основи комунікативної культури вчителя;
- мету, завдання, особливості комунікативної культури вчителя початкових класів;

- сутність і багатоманітність моральних відносин педагога у професійній діяльності та ін.;

уміти:

- вибирати оптимальні способи психолого-педагогічного спілкування вчителя;

- володіти різними особливостями усного мовлення і невербальними формами спілкування;

- використовувати теоретичні знання з психології та педагогіки для організації морально-позитивних і комфортних умов її роботи в колективі, групі.

Програма спеціального курсу складається з лекційних, практичних модулів і самостійної роботи.

Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Основи комунікативної педагогіки

Тема 1. КОМУНІКАТИВНА ПЕДАГОГІКА В СИСТЕМІ МОРАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Сутність комунікативної педагогіки. Функції комунікативної педагогіки. Стили педагогічного спілкування. Тенденції в розвитку педагогічного спілкування. Засоби виховання комунікативної культури.

Тема 2. КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ

Сутність моральних відносин педагога у професійній діяльності. Особливості педагогічної взаємодії. Взаємини в родині як «школа людських взаємовідносин». Багатоманітність моральних відносин учителя.

Тема 3. ПРИНЦИПИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

З історії становлення моральних відносин і принципів. Принцип педагогічного гуманізму. Принцип педагогічного оптимізму. Принцип педагогічного колективізму. Принцип громадянськості та патріотизму.

Тема 4. КАТЕГОРІЇ ЕТИКИ У КОМУНІКАТИВНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Етичні категорії у психолого-педагогічній взаємодії. Добро і зло у професійному спілкуванні педагога. «Добро-зустріч» учителя та учня у педагогічному спілкуванні. «Добро-слово» у професійному спілкуванні. «Добро-дія» у культурі спілкування педагога. Варіанти псевдодоброти у психолого-педагогічному спілкуванні.

Змістовий модуль 2. Шляхи підвищення комунікативної культури педагога

Тема 5. КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕКТИВІ

Педагогічні чинники адаптації вчителя до колективу. Рівні взаємодії молодого вчителя з педагогічним колективом. Педагогічні конфлікти, їх види та шляхи вирішення. Особливості формування та зміни диспозиції молодого педагога.

Тема 6. ЗНАЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ВЧИТЕЛЯ

Комунікативна культура та напрями психолого-педагогічної адаптації вчителя. Структура процесу професійної адаптації. Причини виникнення труднощів адаптаційного періоду молодого вчителя. Умови успішної першої професійної адаптації фахівця.

Тема 7. ЗНАЧЕННЯ ЗНАКОВИХ НЕМОВНИХ СИСТЕМ У КОМУНІКАЦІЇ

Сутність невербальної техніки вчителя. Засоби невербальної комунікації вчителя як необхідна умова культури професійного спілкування. Основні елементи невербальної комунікації: інтонація, швидкість, гучність і режим мовлення, артикуляція, висота голосу тощо.

Тема 8. КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА КАР'ЄРНОГО ЗРОСТАННЯ

Етапи процесу організації ефективного педагогічного спілкування. Правила ефективного психолого-педагогічного спілкування. Професійна культура спілкування і кар'єрне зростання педагога.

ЛЕКЦІЙНИЙ МАТЕРІАЛ

Тема 1: КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ ПЕДАГОГА В СИСТЕМІ МОРАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Мета: збагатити майбутніх магістрів про культуру психолого-педагогічного спілкування у професійній сфері, формувати навички вирізняти стилі педагогічного спілкування та визначати їхні засоби.

Вступ

Життєдіяльність педагога безпосередньо пов'язана з культурою спілкування. Оволодіти майстерністю жити з людьми передбачає не лише знання принципів і норм гуманістичних відносин, правильне оцінювання оточення та обставин, а й уміння діяти відповідно до цих знань і принципів.

План

1. Сутність психолого-педагогічного спілкування.
2. Функції психолого-педагогічного спілкування.
3. Стилi педагогічного спілкування.
4. Тенденції в розвитку педагогічного спілкування.
5. Засоби виховання культури спілкування.

СУТНІСТЬ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ (ПСП)

Основною характеристикою спілкування М. Каган вважає діяльність. Його розуміння ґрунтується на переконанні, що людина живе не лише для себе, а й для інших, у взаємозв'язку з якими розкривається її сутність.

На думку О. Леонтьєва, педагогічним є професійне спілкування викладача з учнями на уроці чи поза ним (у процесі навчання та виховання), яке виконує певні педагогічні функції і спрямоване (якщо воно повноцінне та оптимальне) на психологічну оптимізацію навчальної діяльності та взаємин між педагогом і учнями, всередині учнівського колективу.

Оптимальним педагогічним спілкуванням О. Леонт'єв вважав таке, що створює найкращі умови для розвитку мотиваційної сфери учнів і творчих можливостей навчальної діяльності, забезпечує морально-емоційний клімат навчання, запобігає виникненню психологічного бар'єру та конфліктних ситуацій між учителем і учнем. Воно здатне задовольнити потреби управління соціально-психологічним, духовним розвитком учнівського колективу та уможлиблює реалізацію в навчальному процесі особистісних якостей педагога.

Культура педагогічного спілкування (КПС) – професійне спілкування педагога з учнями з метою оптимізації навчально-виховного процесу, яке передбачає врахування емоційного стану, інтелекту, віку вихованців та психологічного мікроклімату в колективі.

Психолого-педагогічне спілкування відбувається в різних ситуаціях та умовах. Труднощі в комунікації, як правило, виникають тоді, коли вчитель прагне примусити учнів вступити в контакт, незважаючи на їх емоційний стан, інтелектуальні особливості та бажання спілкуватися. Це «відштовхує» вихованців і сприймається ними як патерналізм, некоректність та нав'язливість. Тому в намірі спілкування слід виявляти обережність, здатність осягнути налаштованість іншого на встановлення контакту, комунікативну дію. Необхідно керуватися розсудливістю, поміркованістю, узгодженістю власної дії з урахуванням моральної свободи, права іншого, оскільки духовне спілкування є добровільним актом. У його процесі, на думку сучасного психолога Валентини Семиченко, формуються не лише пізнавальні здатності людини, а й інтегральні складові психічного життя: самооцінка, усвідомлення власного Я і відчуття його тотожності в будь-яких життєвих ситуаціях; засвоюються прийоми протидії зовнішньому тиску; виробляються критерії ставлення до інших людей тощо. Кожний акт спілкування впливає на наше життя загалом.

ФУНКЦІЇ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Завдяки функціям ППС особистість досягає мети:

- контактна: встановлення стану двосторонньої готовності приймати та передавати повідомлення і підтримувати взаємозв'язок до завершення акту;
- інформаційна: обмін повідомленнями (описами), запитаннями та відповідями;
- спонукальна: заохочення партнера або самого себе (стимулювання та автостимулювання) до виконання певних дій;
- координаційна: взаємне орієнтування та узгодження дій, коли йдеться про спільну діяльність;
- пізнавальна: адекватне сприйняття і розуміння сенсу повідомлення, а також взаєморозуміння (намірів, установок, переживань, станів партнерів);
- емотивна: неусвідомлений "обмін емоціями" або збудження в партнері певних емоцій;
- встановлення відносин: усвідомлення і фіксування свого місця в системі рольових, статусних, ділових, міжособистісних та інших зв'язків;
- впливова: зміна стану, поведінки, ціннісно-мотиваційної сфери партнера (намірів, поглядів, думок, рішень, уявлень, потреб, рівня активності, смаків, норм поведінки, оцінювальних критеріїв тощо).

У реальному процесі спілкування може переважати одна функція або декілька. Це залежить від змісту, який партнери вкладають у конкретний акт спілкування.

Російський педагог і психолог Олексій Бодальов (1923-2003) вважав, що успішне педагогічне спілкування передбачає наявність в особистості таких **якостей**:

- спрямованість на людину, уміння враховувати індивідуальну своєрідність кожного і на цій основі здійснювати вибір відповідних способів взаємодії;
- самодостатній обсяг та висока стійкість уваги, уміння її розподіляти;
- спостережливість щодо інших людей (здатність фіксувати найменші зміни в зовнішній поведінці, виявляти зміни в настрої тощо);

- запам'ятовування імен, облич, особливостей емоційних реакцій;
- мислення, здатність аналізувати вчинки людини, усвідомлювати мотиви їх здійснення, визначати її поведінку в різних ситуаціях і умовах;
- інтуїція, що допомагає зрозуміти особливості іншої людини шляхом їх безпосереднього спостереження;
- уява, уміння поставити себе на місце співбесідника, здатність проникнути в його внутрішній світ, подивитися на оточення його очима;
- вихованість емоційної сфери, уміння співчувати іншим, відчувати чужі біль, радість, позитивні та негативні переживання;
- уміння вибирати щодо іншої людини найадекватніші способи поведінки, творчий підхід до вибору засобів впливу на іншого.

СТИЛІ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Зіставлення існуючих класифікацій стилів педагогічного спілкування дає змогу виокремити інваріантні характеристики і диференціювати їх на:

1) **діалогічний**: активність, контактність і висока ефективність спілкування; педагогічний оптимізм, опора на позитивний потенціал особистості студента і студентського колективу, поєднання доброзичливої вимогливості з довірою до молодої людини; впевнена відкритість, щирість і природність у спілкуванні; безкорислива чуйність і емоційне сприйняття студентів як партнерів по спілкуванню, прагнення до взаєморозуміння і співпраці; глибоке та адекватне сприйняття і розуміння поведінки індивіда, особистісної проблематики, урахування полімотивованості його вчинків; цілісний вплив на особистість вихованця та його ціннісно-сміслову спрямованість; висока імпровізованість у спілкуванні, готовність до новизни, орієнтація на діалог, дискусію, обговорення; прагнення до власного професійного та особистісного зростання; достатньо висока та адекватна самооцінка, розвинене почуття гумору;

2) **альтруїстичний**; повне підпорядкування себе завданням професійної діяльності, відданість роботі та студентам у

поєднанні з недовірою до їхньої самостійності, заміна їхніх зусиль власною активністю, формування у вихованців залежності від себе; потреба в емоційній близькості, чуйність і навіть жертвність разом із байдужістю до того, як його розуміють студенти; відсутність прагнення до власного особистісного і професійного зростання; низький рівень рефлексії власної поведінки;

3) **конформістський**: поведінкове, депроблематизоване і безконфліктне спілкування з вихованцями без чітко визначених педагогічних і комунікативних цілей.

Воно часто переходить у пасивне реагування на зміни ситуацій; відсутність прагнення до глибокого розуміння студентів, заміна його орієнтацією на некритичну "злагоду" (інколи – зменшення необхідної дистанції до мінімуму, панібратства), зовнішня формальна доброзичливість при внутрішній байдужості або підвищеному занепокоєнні; орієнтація на репродуктивну діяльність, прагнення відповідати Існуючим стандартам (бути не гіршим за інших); поступливість, невпевненість, недостатня вимогливість, відсутність ініціативи; лабільна або низька самооцінка;

4) **пасивний**: відчуженість, стриманість, підкреслена дистантність, орієнтація на поверхове рольове спілкування зі студентами; відсутність потреби в емоційному включенні в спілкування, замкнутість і байдужість до вихованців, низька сензитивність щодо емоційно-психічних станів ("емоційна глухота"); висока самооцінка в поєднанні з прихованою незадоволеністю спілкуванням;

5) **маніпулятивний**: егоцентрична спрямованість, висока потреба в досягненні успіху, підкреслена вимогливість, замасковане приховане самолюбство; високий рівень розвитку комунікативних умінь і вмиле їх використання для прихованого маніпулювання партнерами по спілкуванню; знання сильних і слабких сторін вихованців у поєднанні з власною закритістю, нещирістю; достатньо розвинена рефлексія власної поведінки, високі самооцінка і самоконтроль;

б) **авторитарно-монологічний**: прагнення до домінування, орієнтація на "виховання засобом примусу", домінування дисциплінарних методів і прийомів над організувальними;

егоцентризм, нетерпимість до помилок, заперечень із боку студентів, відсутність педагогічного такту, агресивність; суб'єктивізм в оцінках, жорстка поляризація оцінок; ригідність, орієнтація на репродуктивну діяльність, стереотипізація педагогічних впливів; низька сензитивність і рефлексія власної поведінки, висока самооцінка;

7) **конфліктний**: неприйняття спілкування у своїй професійній діяльності, педагогічний песимізм, роздратовано-імпульсивне відштовхування вихованців, скарги на їхню ворожість та "невиправність", прагнення звести до мінімуму спілкування з ними і прояв агресивності за неможливості уникнення такого спілкування; емоційні зриви, інформативне перекладання відповідальності за невдачі в спілкуванні на студентів або на "об'єктивні" обставини; низькі самооцінка і самоконтроль.

Вищим рівнем організації педагогічного процесу і притаманного йому розвивального, виховувального і творчого потенціалу є діалогічний стиль спілкування з молоддю. Він забезпечує морально-психологічний контакт, який має виникати між учасниками педагогічного процесу і перетворювати їх на суб'єктів спілкування. Такий стиль сприяє подоланню різноманітних психологічних бар'єрів під час взаємодії викладача з вихованцями (вікових, соціально-психологічних, мотиваційних, пізнавальних, ціннісних тощо); трансформує традиційну для молодих індивідів позицію підкорення, підпорядковування на позицію співпраці та перетворює їх на суб'єктів власної діяльності; створює продуктивні міжособистісні взаємини студентів із наставниками, у яких органічно поєднуються діловий і особистісний аспекти спілкування, виникає цілісна соціально-психологічна структура виховного процесу.

ТЕНДЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Виокремлюють діалогічну та монологічну тенденції в розвитку педагогічного спілкування.

Діалогічне спілкування орієнтоване не лише на потреби викладача, а й на інтереси і потреби студентів; накопичення

потенціалу злагоди і співпраці, свободи дискусії, передавання знань і соціальних норм як особистісно пережитого досвіду, що вимагає індивідуального осмислення; прагнення до творчості, особистісного і професійного зростання, імпровізаційність, готовність до пошуку; домінування методів і прийомів, спрямованих на організацію самостійної діяльності індивідів, прагнення до об'єктивного контролю результатів діяльності вихованців, індивідуального підходу та врахування полімотивованості їхньої поведінки; особистісну (але не статусну) рівність педагога і студентів, суб'єкт-суб'єктні стосунки між ними.

Монологічне спілкування – це спілкування, у якому виявляються егоцентризм, зосередженість на власних потребах, цілях і завданнях: потаємне маніпулювання або відверта агресивність щодо вихованців, догматичність, надособистісне транслювання норм і знань, які необхідно безумовно засвоювати і копіювати; ригідність і стереотипність методів і прийомів педагогічного впливу, домінування дисциплінарного характеру, суб'єктивізм і жорстка полярність оцінок діяльності, звужений спектр критеріїв оцінки; статусне домінування педагога, суб'єкт-об'єктні стосунки між ним і вихованцями.

ЗАСОБИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ

Одним із основних засобів виховання культури спілкування є рідна мова. Через неї здійснюється духовне становлення особистості, а також складний процес самоусвідомлення і самоствердження. Мова забезпечує і духовно-моральне зростання, і занепад людини, ідентифікує її духовне Я.

Функція мови як джерела моралі полягає в акумулюванні розвитку, становленні душі (комплексу морально-етичних складників, морально-психологічного життя тощо). Мова тісно пов'язана із совістю, що підсилює функціональний характер внутрішнього голосу, психологічного Я. Отже, вона посилює вплив душі на психологію людини, її поведінку, усвідомлення себе як духовної істоти (аналогічну функцію мова виконує, впливаючи на совість людини). Їй притаманна актуалізація, яка

забезпечує формування культури моральних відносин, моральних принципів на рівні психологи.

Із внутрішнім психологічним станом людини тісно пов'язана функція моралі, яка є закритою (прихованою) і не завжди виходить назовні. Внутрішній моральний статус особистості часом не доступний для середовища, оскільки часто людина на рівні слова виявляє розуміння християнської моралі, однак у діяльності поводить себе аморально. Функція внутрішньої моральної актуалізації пов'язана із чинником морального ототожнення і визначається збігом слів і дій у моральному аспекті.

Педагог несе відповідальність за формування людського в людині. Йому слід творити культуру моральних відносин, спілкування, незважаючи на суспільні негаразди. У цьому вчитель повинен керуватись усвідомлення свого обов'язку перед суспільством, учнями, їх батьками, перед собою як людиною, яка добровільно обрала власний шлях і всі пов'язані з ним обов'язки.

Висновки

Особливості особистості педагога, зокрема його моральна культура як єдність моральної свідомості й поведінки, позначаються на виборі ним тих або інших операційних засобів комунікативної діяльності.

Отже, **культура психолого-педагогічного спілкування вчителя** як соціально зумовлений показник його здібностей і особистого вміння спілкуватися з учнями для досягнення цілей педагогічної діяльності – **поняття моральне**. Його не можна зводити лише до технології спілкування, що сама опосередковується особистісними характеристиками педагога. Крім здатності до комунікації, що уможливлює обмін інформацією, вчитель – справжній майстер своєї справи – має володіти ще й перцептивними й інтерактивними здібностями, без яких неможливе розуміння партнера зі спілкування і психологічний вплив на нього.

Культура педагогічного спілкування передбачає не тільки наявність у вчителя психолого-педагогічних знань, а й всебічний розвиток і вияв його особистості. Діяльність і спілкування – це основний шлях до розвитку своєї особистості і водночас

найбільш ефективний спосіб для прищеплення учням певних особистісних якостей, набуття ними комунікативних вмінь. Адже навчання і досі, попри повсюдне використання з цією метою технічних засобів (насамперед комп'ютерів і телебачення), визнається неможливим без виховного впливу особистості вчителя. Як показали дослідження А. В. Петровського, особистий вплив педагога ефективний тоді, коли він сам має творчий склад розуму і багату уяву, ті якості, які він хоче «транслювати» дітям.

Питання для самоконтролю

1. У чому сутність психолого-педагогічного спілкування? Дайте визначення.
2. Які функції психолого-педагогічного спілкування?
3. Які виокремлюють стилі педагогічного спілкування?
4. Поясніть основні тенденції в розвитку педагогічного спілкування.
5. Назвіть та охарактеризуйте засоби виховання культури спілкування.

Використана література

1. Васянович Г.П. Педагогічна етика: навч. посібник. К.: Академвидав, 2011. 256 с.
2. Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект): монографія. 2-ге вид. Львів: Львів, держ. фін.-екон. ін-т, 2002. 232 с.
3. Ващенко Г. Виховання волі і характеру: підручник для педагогів. К.: Школяр, 1999. 385 с.
4. Зязюн І. А. та ін. Гуманістична сутність майстерності А. Макаренка-вихователя // Педагогіка і психологія. Вісник Академії педагогічних наук України. 1998. № 1. С. 18-43.
5. Зязюн І. А. Культура і культурна політика // Рідна школа. 1994. № 12. С. 27-32.
6. Зязюн І. А. Освіта і вчитель у контексті українського державотворення // Педагогіка і психологія професійної освіти. 1999. № 1. С. 12-23.
7. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. К.: МАУП, 2000. 312 с.

8. Красовицький М. Сучасний підхід до управління виховним процесом у школі // Рідна школа. 1996. № 3. С. 7-12.

9. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. К.: Вища шк., 1997. 349 с.

ТЕМА 2: ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ВЧИТЕЛЯ

Вступ

Діяльність педагога відбувається в соціальному середовищі, яке зумовлює її тенденційність. Виявлення цієї діяльності значно залежить від характеру наявних стосунків, моральних відносин, які сформувалися і функціонують у педагогічному колективі. Водночас і сама особистість у процесі діяльності та самореалізації творить і коригує такі стосунки.

План

1. Сутність моральних відносин педагога у професійній діяльності.
2. Особливості педагогічної взаємодії.
3. Взаємини в родині як «школа людських взаємовідносин».
4. Багатоманітність моральних відносин учителя.

СУТНІСТЬ МОРАЛЬНИХ ВІДНОСИН ПЕДАГОГА У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Моральні відносини педагога – вид суспільних відносин, що є сукупністю соціальних зв'язків і залежностей, у яких основну роль відіграє взаємодія людей і соціальних спільнот, що ґрунтуються на загальноприйнятих моральних цінностях, спрямованого на дотримання суспільного та індивідуального блага і користі, гармонізацію умов морального прогресу.

Вони характеризуються діалектичною єдністю об'єктивного і суб'єктивного.

Об'єктивний аспект моральних відносин виявляється у вчинках та поведінці педагога, у яких опредмечується його моральна свідомість. Це робить педагогічні відносини такими ж реальними, як і інші суспільні відносини. У моральних знаннях, почуттях, переконаннях, волі особистості, які керують її діяльністю та реалізуються в ній, визначається суб'єктивний аспект моральних відносин.

Особливостями моральних відносин є ціннісно-регулятивний, безпосередній оцінювальний та безособистісний характер, їх опосередкування посилюють почуття совісті, моральної відповідальності, обов'язок та громадська думка колективу тощо. Усі види моральних відносин визначають з огляду на те, дотримуються чи не дотримуються суб'єкти взаємодії моральних принципів і норм у своїй поведінці та діяльності. Регуляція моральних відносин відбувається безвідносно до соціального стану особистості.

Найспецифічніша ознака моральних відносин – опосередкування, яке налаштовує на активне формування та обов'язкову реалізацію загального сутнісного зв'язку. Воно полягає в синтезуванні компонентів учинку в єдине ціле, яке більше, ніж сума елементів, що свідчить про утворення нової якості.

Опосередкування реалізує взаємодію суспільних, колективних та індивідуальних інтересів, прагнень тощо, гармонізує дії в різних галузях суспільної діяльності. Це проявляється, зокрема, у тому, що морально прогресивний учинок і його результат мають важливе значення в регуляції рівноваги професійних залежностей суб'єктів. Моральні відносини зумовлюють появу визначальної ланки, яка є еталоном у моральному житті.

Безособистісний характер моральних відносин полягає в пред'явленні вимог не від конкретного імені (наприклад, держави, директора школи тощо), а безпосередньо. Вимоги постали в процесі суспільної практики, їх значення необхідне і важливе для існування та розвитку суспільства і педагогічного колективу, кожної особистості (“Працюй сумлінно”, “Будь чесним і справедливим”, “Люби дітей”, “Люби Батьківщину” та ін.). Моральні вимоги може пред'явити будь-яка особистість іншій.

Посилюють моральні відносини совість, моральна відповідальність, обов'язок та громадська думка колективу. Економічні і правові відносини охороняються правовими санкціями держави. Отже, формування моральних відносин відіграє важливу роль у розв'язанні конфліктних ситуацій,

боротьбі проти соціального зла, виховуванні моральної культури учнів і вчителів.

Загальний характер моральних відносин полягає в регуляції поведінки людей у різних сферах суспільної діяльності. Зокрема, у педагогічній вони поширюються на всіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

Опосередкована і безпосередня діяльність учителя перетворює його на суб'єкта моральних відносин.

Ці відносини передбачають таку діяльність педагога:

- створення педагогічних та студентських, учнівських колективів, у яких реалізуються об'єктивні та суб'єктивні можливості навчання і виховання підростаючих поколінь;

- активна участь у творенні та обговоренні документів, які збагачують зміст освіти, морально вдосконалюють вихованців;

- виконання прямих функцій не лише в управлінні навчально-виховним процесом, а й у міжособистісних моральних відносинах;

- активний розвиток, збагачення морального досвіду учнів, творення нових традицій етичного змісту, участь у вдосконаленні моральних взаємин на всіх рівнях.

Учитель безпосередньо інтегрований у моральні відносини на рівні субординаційних (вертикальних) і координаційних (горизонтальних) зв'язків, що посилюють специфіку дисциплінарного впливу, сприяють зростанню педагогічної майстерності та професійних знань нормативними вимогами, чітко визначеною регламентацією професійної діяльності. У професійній діяльності педагога за авторитарної системи освіти переважають відносини субординації (між керівниками (начальниками) і педагогами (підлеглими), старшими і молодшими, вихователями і вихованцями).

Згідно з результатами дослідження сучасної української вченої Алли Бойко (2008), і нині більшості вчителів (68%) притаманний авторитарний стиль, а управління школою здійснюється централізовано. Причинами цього є відсутність високого культурного та професійного рівнів педагога, а також позиції у вихованні.

Демократизація і гуманізація суспільства та освіти надає пріоритету координаційним відносинам, які характеризуються співробітництвом, моральною справедливістю, взаємодопомогою, продуктивною взаємодією суб'єктів навчально-виховного процесу.

Заперечення **субординаційних** відносин негативно позначиться на навчально-виховному процесі, оскільки вони об'єктивно необхідні для його управління, забезпечення високої організованості і дисциплінованості; налагодження стосунків між керівником і підлеглим, які відображають моральну рівність їх гідності, єдності в досягненні мети освіти; забезпечення права керівників і підлеглих відповідати їх обов'язкам; висування вимог і виявлення поваги до педагога, суворості владності і доступності, принциповості і чуйності. Психологічний комфорт у педагогічному колективі значно залежить від справедливості вимогу субординаційних моральних відносин керівника з підлеглими, у діях якого реалізуються вимоги суспільства.

Високий рівень моральних відносин передбачає повне засвоєння педагогами вимоги як належного, що має значення вольової дії в межах здійснення ними моральної свободи. Власним прикладом, моральною культурою та зрілістю керівник здійснює значний вплив на підлеглих і формування субординаційних моральних відносин у процесі реалізації вимоги. У цих умовах знижується або зникає необхідність застосування до підлеглих методів стягнень, оскільки моральна відповідальність, довіра, толерантність управлінця відображаються на них, спонукають їх мобілізуватися на якісне виконання професійного обов'язку.

Низький рівень моральних відносин передбачає активне застосування керівником методів стягнень, які мають компенсувати недостатньо розвинену моральну свідомість підлеглих. Керівник і підлеглий морально рівноправні у стосунках. Нерівність існує лише в посадовій субординації та виконанні соціальних ролей. Отже, моральні відносини "керівник - підлеглий" належать до таких, які передбачають вимогливість, керівництво, чуйність та повагу, доброзичливість і доступність. Створити їх у педагогічному середовищі може керівник, який інтегрує ці якості і є їх активним суб'єктом.

Для розуміння сутності особистості педагога як суб'єкта моральних відносин важливо з'ясувати особливості зворотного зв'язку «підлеглий – керівник». Ставлення підлеглого до керівника формується через з'ясування, наскільки збігаються наявні характеристики начальника з тими, які мають бути, якою мірою його вчинки відповідають моральним вимогам і законам права, прийнятим зобов'язанням, чи володіє він організаторськими здібностями, здатністю аналізувати складні моральні ситуації, здійснювати моральний вибір перед тим, як прийняти відповідне рішення.

Моральні відносини в системі “викладач – керівник” залежать і від міри поваги, довіри, вимогливості, творчої ініціативи, турботи підлеглих про керівника. Отже, на ці відносини в аспекті їх субординації значно впливають моральні якості вчителів (справедливість, честь, любов, порядність, милосердя та ін.), що допомагають урівноважувати, стабілізувати стосунки на індивідуальному і колективному рівнях. Часто працелюбності, діловитості, компетентності надають статусу професійних якостей, однак вони характеризують і моральність людини. А. Макаренко зазначав, що в суспільстві діловитість стає гідністю, якою мають володіти всі громадяни, моральною якістю і вимогою. На практиці конфлікти між учителем і керівником виникають передусім через низьку професійну компетентність, відсутність ініціативи, діловитість та недисциплінованість педагога. Лінивий учитель характеризується постійною невдоволеністю, відсутністю бажання морально самовдосконалюватись та докладати розумових зусиль. Працелюбному педагогу не властиві кар'єризм, підступництво, лицемірство чи корисливість, він совісний, чесний, відповідальний, надійний. Моральна надійність полягає в гармонійному поєднанні моральних і ділових характеристик людини. Діловитість, компетентність, надійність, працелюбність і моральність не лише взаємозумовлюють одне одного, а й взаємопроникають, утворюючи діалектичну тотожність. Якщо у вчителя є певна моральна вада, то, можливо, у нього наявні і професійні недоліки, що позначається на міжособистісних взаєминах із керівником та колективом.

Субординаційні відносини функціонують і в системах моральних взаємин “педагог – учень”, “учень – педагог”. Носієм моральних цінностей учитель є лише тоді, коли в нього добре сформовані загальнолюдські гуманні цінності. Я.-А. Коменський зазначав, що педагоги мають бути одночасно керівниками і друзями своїх вихованців. Ціннісні орієнтації гуманного характеру, які ґрунтуються на науковому світогляді, відображають моральну відповідальність учителя. Об'єктивні суспільні відносини, інтеріоризуючись педагогом, стають рушійною силою його морального самовдосконалення. Дегуманізація суспільних відносин негативно позначається на ціннісних орієнтаціях вихователя, утворюючи різні види непродуктивних орієнтацій, до яких Е. Фромм зараховував: рецептивну, експлуататорську, накопичувальну, ринкову. Педагог із рецептивною орієнтацією прагне отримати від дітей більше любові, ніж віддає сам. Незважаючи на те що викладачеві необхідна зовнішня підтримка вихованців, цього потребують і самі учні. Педагог з експлуататорською орієнтацією намагається використовувати у власних цілях не лише учнів, а й їхніх батьків. Він "любить" лише тих студентів, з яких може мати зиск. Однак корисливість унеможлиблює встановлення між суб'єктами гуманних відносин. Отже, рецептивна та експлуататорська орієнтації спрямовані лише на задоволення потреб.

Орієнтація накопичення відрізняється від них тим, що особистість намагається не допустити інших людей у свій внутрішній світ, репрезентує дистанцію у взаєминах "викладач - студент" і дотримується її навіть тоді, коли вона недоречна; відносини набувають суто формального, авторитарного змісту.

Ринкова орієнтація педагога є найхарактернішою для сучасності. Глибинне ставлення до себе та інших відбувається на рівні товару. Оскільки знання як товар знецінилися, їх носій (педагог) виявився соціально найнезахищенішим, що зумовило втрату значущості його професії. Відповідно це руйнує Я вчителя, спонукає до розриву зі своїм фахом, породжує байдужість і відчуженість. Багато викладачів свідомо хочуть зняти із себе відповідальність за виховання молодого покоління та надати перевагу утилітарним потребам. Починає діяти вимушений прагматизм, який заперечує гуманізм і

відповідальність. Нині актуалізувалася потреба утвердження нових способів життя, що б відповідали людським цілям, гуманістичному мисленню, продуктивним орієнтаціям особистості, серед яких є потреба спрямування на спільну діяльність суб'єктів.

Гуманістичні відносини в системах “викладач – студент”, “студент – викладач” встановлюються за умов спільної діяльності суб'єктів і творчої співпраці. Для досягнення позитивних результатів у відносинах співробітництва (М. Касьяненко) слід вдаватись до таких дій:

- створювати атмосферу взаємного довір'я, взаємодопомоги і доброзичливості, високої взаємовимогливості, турботи один про одного та зберігати її під час виховання, праці та громадської діяльності (непомітно для вихованців);

- формувати спільні цілі, інтереси, які б доповнювали власні чи приносили "завтрашню" радість кожному (А. Макаренко);

- розробляти і перевіряти взаємоприйнятну технологію спільної та самостійної діяльності, яка б охоплювала взаємну регуляцію, самоконтроль і контроль у системі співуправління колективом, урахувуючи розподіл обов'язків, взаємні зобов'язання, виконання індивідуальних і групових робіт;

- оволодівати високою культурою пізнавальної діяльності та поведінки студентів в умовах творчої самостійності кожного;

- розробляти систему управління та самоуправління разом із студентами;

- розробляти і реалізовувати систему виховання і розвитку особистості та колективу на близьку та перспективну діяльність, яка б забезпечувала високу культуру праці та поведінки кожного.

Ці вимоги водночас є критеріями педагогічної майстерності викладача.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У процесі педагогічної взаємодії в студента активно розвиваються потенційні можливості, відбувається актуалізація особистості, адекватне усвідомлення себе суб'єктом взаємодії, з'являється прагнення співпрацювати з викладачем, налагоджуються доброзичливі особистісні взаємини. Учень бере

активну участь у процесі виховання, оволодіває досвідом, що сприяє встановленню гуманних відносин, самостійно здійснює моральний вибір, приймає рішення і відповідає за свої вчинки, розвиває мотиваційну сферу як гуманну.

За цих умов взаємодія набуває таких особливостей, як цілеспрямованість, суб'єктивність, вірогідність, відкритість, сталість, організованість.

Цілеспрямованість взаємодії полягає в підпорядкованості розв'язанню конкретних виховних завдань, досягненні високого рівня в управлінні цим процесом.

Суб'єктивність відображає суб'єктивно-об'єктивний характер взаємозв'язків, який може бути інваріантним. У взаємодії перебувають суб'єкт - об'єкт, суб'єкт - суб'єкт, суб'єкт - колективний об'єкт тощо.

Вірогідність означає налагодженість взаємодії між суб'єктами як в навчально-виховному закладі, так і поза його межами.

Відкритість – це передусім внутрішня готовність особистості до взаємодії. Вона притаманна людині, яка щира у своїх думках і діях, не схильна до підступності, лицемірства, відчуження.

Сталість розкриває стабільність чи нестабільність виявлення взаємодії.

Організованість полягає у свідомому налагодженні взаємодії зі створенням для цього в разі потреби тимчасових чи постійних структур (спеціальних рад, творчих груп, координаційних центрів). Різновиди і форми взаємодії передбачають багатоваріантність можливих взаємозв'язків і форм їх вираження.

У кожній конкретній ситуації взаємодії педагог має виявляти терпіння, делікатність, коректність; будувати відносини з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей молоді; бути уважним, чуйним, тактовним, справедливим; уміти проявляти самовладання в складних і конфліктних обставинах.

Дослідниця проблеми взаємодії педагога та учнів М. Васильєва довела, що найоптимальнішим для вчителя в професійній діяльності є нормативно-раціональний тип морального вибору. Педагог керується індивідуальними

морально-ціннісними орієнтаціями і розумними рішеннями, які узгоджує з прийнятими в суспільстві. Він повинен усвідомлювати суперечливість ситуації, аналізувати її, зіставляти варіанти дії та віднаходити оптимальний. Норми діяльності вчителя мають усвідомлюватись як значущі.

Вплив особистості педагога як суб'єкта моральних відносин об'єднує “вертикальні” і “горизонтальні”, тобто на рівні координаційних моральних відносин, стосунки. Координаційні моральні відносини відображають взаємини між педагогами рівного посадового статусу в педагогічному колективі. Як правило, вони характеризуються дружбою, співробітництвом, взаємодопомогою, що зумовлено особливостями педагогічної діяльності, у якій дуже важливим є збіг інтересів кожної особистості та інших членів колективу, способів задоволення їхніх потреб та створення умов для перспективного розвитку тощо. Моральні відносини в педагогічному колективі ґрунтуються на визнанні одним одного найвищою цінністю. Однак за браку взаємного визнання, справжньої рівності та пошанування конструктивні відносини в ньому неможливі (наприклад, упереджене ставлення старших учителів до молодших).

Недоліки в моральних відносинах системи “учитель – учень” виявляються, якщо педагог не ставить високих моральних вимог до себе. Наприклад, К. Ушинський визначив і дотримувався у власній педагогічній діяльності таких моральних правил:

- 1) спокій абсолютний, принаймні зовнішній;
- 2) правдивість у словах і вчинках;
- 3) обмірковування дій;
- 4) рішучість;
- 5) не говорити про себе без потреби жодного слова;
- 6) не проводити час неусвідомлено: робити те, що хочеш, а не те, що трапиться;
- 7) витратитися лише на необхідне і приємне, а не за пристрастю;
- 8) кожного вечора добросовісно робити звіт своїм учинкам;
- 9) жодного разу не хвалитися ні тим, що є, ні тим, що буде.

Визначення педагогом таких правил для себе є ознакою його морального самовдосконалення, прагнення до ідеалу.

ВЗАЄМИНИ У РОДИНІ ЯК “ШКОЛА ЛЮДЯНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН”

Важливу роль у сучасних соціальних умовах відіграють стосунки в сім'ї. Саме в родині формується особистість людини, її громадянська позиція, що можливо лише за умов панування у ній любові, злагоди, взаєморозуміння. Дитина, яка виростає в таких обставинах, відчуває щастя, мир і спокій у душі, відкрита для інших, оскільки вірить у красу людських почуттів і благородство, її оптимістичний світогляд і духовне піднесення формуються через відчуття потрібності батькам та оточенню. В. Сухомлинський зазначав, що саме в "ранньому дитинстві людина повинна пройти велику школу тонких, сердечних, людяних взаємовідносин. Ці відносини - найголовніше моральне багатство сім'ї". Найнебезпечнішою для родини, школи і суспільства він вважав ситуацію, за якої дитина страждає, виростає нещасною через відсутність віри в добро.

Розвиток сучасного суспільства зумовив значні зміни в усіх сферах життя, поглибив кризу сім'ї. Це виявилось передусім у руйнації традиційних цінностей (подружня вірність, виховна місія батьків тощо); домінуванні в моральних відносинах черствості та байдужості батьків до дітей і дітей до батьків. Статистика засвідчує злочини проти дітей (насильство, недогляд, торгівля ними).

Неблагополучними, у яких спостерігається жорстоке ставлення до дітей, є такі сім'ї:

1) де принаймні один із батьків хворіє на алкоголізм чи депресію (серед дітей, яких часто били, – у 11% випадків пиячила мати, у 46% – батько, а в 14% батько хворів на депресію);

2) у яких помер один із батьків або дитина залишилась круглою сиротою і перебуває під опікою рідних чи інших осіб, які займалися її вихованням (у сім'ях, де померла мати, 68% дітей били, а в сім'ях, де помер батько, били та сварили 63% дітей).

Саме в таких родинах поширені елементи сексуального насилля над дітьми. Особливо це характерно для сімей, у яких помер батько і мати живе з вітчимом. Західні вчені (А. Маслоу, К. Роджерс, З. Фройд) серед чинників, що зумовлюють

жорстокість стосовно дітей, виокремлюють фінансові труднощі та перенесене батьками в дитинстві жорстоке ставлення.

Отже, виховання дітей потребує стабільності в родині, оскільки вона є природним оточенням, у якому формується і розвивається особистість. Найважливішими в досягненні виховної мети є приклад стійкого зв'язку батьків і атмосфера любові.

Сучасна криза інституту сім'ї вимагає від педагога як суб'єкта моральних відносин позитивного впливу на найближче середовище, у якому перебувають діти. Він покликаний встановити нормальні взаємини не лише з дітьми, а й із їх батьками. Це ускладнює дегуманізація стосунків у сім'ї, яка негативно позначається на відносинах "учитель – батьки". Низька моральна культура батьків утруднює їх спілкування з педагогом, який часто потрапляє в ситуацію незаслуженого приниження батьками, а моральної підтримки від керівника закладу не отримує. Для здійснення позитивної педагогічної політики учитель має володіти витримкою, самовладанням і самоконтролем.

БАГАТОМАНІТНІСТЬ МОРАЛЬНИХ ВІДНОСИН УЧИТЕЛЯ

Педагог впливає і на рівень моральних відносин між учнями, студентами. Незважаючи на те що відносини в системах "учень – учень", "студент – студент" формують самі учні та студенти, викладач відіграє значну роль у домінуванні в цих стосунках дружби, взаємодопомоги, обміну думками про свої успіхи і невдачі, ціннісних орієнтацій, ідеалів, інтересів і поглядів, виявленні почуттів симпатії та антипатії, віри і зневіри, любові і ненависті, здійсненні соціалізації особистості.

Нині спостерігається тенденція до дегуманізації моральних відносин в учнівських та студентських колективах. Прагматизм, еротизм, співжиття молоді до шлюбу, уживання наркотичних засобів змінюють моральні цінності, породжуючи цинізм, розбещеність, деградацію і бездуховність. Педагог за таких обставин повинен звернути особливу увагу не лише на те, щоб передати учням певну суму знань, а й подолати "агресивність",

прищепити їм високі моральні якості, віру в кращі риси людини, уміння бачити і творити добро та відрізнити його від зла, керуватись совістю, відчувати сутність справедливості, уміти співчувати.

Взаємодіючи із суспільством, педагогічним колективом, суб'єктами навчально-виховного процесу, учитель взаємодіє і з самим собою. Цілісне Я педагога характеризується зображенням і зовнішнього об'єкта, і самого себе, тобто воно роздвоюється на Я-суб'єкт і Я-об'єкт. За такої бідомінантної свідомості вчителя, коли її зміст співвідноситься з двома рівнозначними полюсами Я-суб'єкт і Я-об'єкт, формується його ставлення до самого себе. Структурними особливостями бідомінантної свідомості педагога є важливі аспекти внутрішнього механізму самопізнання, саморегуляції, що позначається не лише на самовзаємодії, а й на взаємодії з іншими.

Багатоманітність моральних відносин учителя породжує в його самосвідомості багато образів Я:

ідеальне (досконале) Я (взірець, до якого прагне педагог);

потенційне Я (уява про себе на основі своїх нереалізованих відносин, цінностей);

офіційне Я; неофіційне Я (думка про себе з боку педагогічного середовища);

негативне Я (протистоїть позитивним із погляду особистості образам Я у вигляді уявлень про те, ким би він хотів бути, чого уникає, які цінності заперечує або обстоює у взаємодії з іншими);

майбутнє Я (яким учитель може стати);

ідеалізоване Я (може охоплювати також інші види Я);

удаване Я (образи і маски, за якими приховано небажані для афішування “риси”, негативні грані реального Я).

Наукове уявлення суб'єкта про зміст моральних відносин утілюється в різних варіантах поведінки. Діапазон морального вибору педагога може бути широким і, навпаки, обмеженим зовнішніми умовами (наприклад, дегуманізованість суспільних відносин). Різноманітні якості вчителя змушують його обрати певну позицію. Здійснюючи вибір, він має урахувати сукупність складної нелінійної причинно-наслідкової залежності із необхідністю діючих закономірностей, які визначають її поведінку в системі моральних відносин. Чим ширші межі та

можливості вибору, тим вища соціальна активність особистості та її відповідальність за формування досконалих відносин у колективі.

Висновки

Культура спілкування визначає шанобливе і доброзичливе ставлення вчителя і учня один до одного закладає основи взаємин співпраці і взаємодопомоги. Розв'язання проблем педагогічного спілкування, пов'язаних з підвищенням його культури, можливе лише в умовах додержання принципу спілкування вчителя "від учня", що дає змогу точніше відобразити його особистість, врахувати його потреби, інтереси та комунікативні можливості.

Засвоєння вчителем розглянутих принципів і засобів міжособистісної взаємодії, творче застосування їх у педагогічній діяльності є запорукою практичної дієвості його фахової підготовки, свідченням культури педагогічного спілкування, яка вимагає гармонійного поєднання суто навчальних засобів і виховних та комунікативних зусиль педагога щодо свого вихованця.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення моральних відносин педагога у професійній діяльності.
2. У чому виявляються особливості педагогічної взаємодії?
3. Чому взаємини в родині вважаю першоосновою людських взаємовідносин? Як про це стверджує В.Сухомлинський?
4. Які явища в родинному спілкуванні найчастіше негативно впливають на взаємини у професійній діяльності?
5. Чому моральні відносини учителя вважаємо багатоманітними?
6. Охарактеризуйте відносини педагога в образі: офіційне Я; неофіційне Я.

Використана література

1. Васянович Г.П. Педагогічна етика: навч. посібник. К.: Академвидав, 2011. 256 с.

2. Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект): монографія. 2-ге вид. Львів: Львів, держ. фін.-екон. ін-т, 2002. 232 с.

3. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. К.: МАУП, 2000. 312 с.

Тема 4. КАТЕГОРІЇ ЕТИКИ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ КУЛЬТУРІ СПІЛКУВАННЯ

План

1. Етичні категорії у психолого-педагогічній взаємодії.
2. Добро і зло у професійному спілкуванні педагога.
3. "Добро-зустріч" учителя та учня у педагогічному спілкуванні.
4. «Добро-слово» у професійному спілкуванні.
5. «Добро-дія» у культурі спілкування педагога.
6. Варіанти псевдодоброти у психолого-педагогічному спілкуванні.

Вступ

Етична наука теоретично ґрунтується на відповідних категоріях, за допомогою яких здійснюється пізнання моральних і аморальних явищ педагогічної дійсності. До основних категорій етики належать добро і зло, справедливість і несправедливість, честь і гідність, обов'язок і відповідальність тощо.

ЕТИЧНІ КАТЕГОРІЇ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ВЗАЄМОДІЇ (за Г. Васяновичем)

Категорії етики – загальні наукові поняття, які відображають основне у становленні, функціонуванні та розвитку моралі

Вони відтворюють координаційно-субординаційний характер взаємин “учитель – учитель”, “учитель – керівник”, “учитель – учень”; відображають явища з погляду гуманістичного ставлення до дитини, її безперервного розвитку та духовного здоров'я; закріплені в нормах, принципах, кодексах моралі, статутах навчальних закладів, Законі України “Про освіту” та інших законодавчих актах.

Категоріям етики притаманні такі особливості:

1. Ціннісний (аксіологічний) характер. Найвищою цінністю, з погляду сучасних гуманістичних теорій, є людина. Однак нині і вчитель, і учень не стали самоціллю педагогічного процесу та суспільних відносин загалом. Категорії етики спрямовані на

ідеально бажані, обов'язкові, морально досконалі цінності. Водночас слід враховувати, що тривале функціонування системи освіти в авторитарному “полі” призвело до розриву між сутнісним і належним; педагог і учень перетворились із самоцілі, самоцінності на засіб, що зумовлює сваволю та нехтування духовним світом людини. Нагальною проблемою стало творення та відродження справжніх моральних цінностей, які замінять удавані, фальшиві.

2. Спонукальний, імперативний характер. Простежується він в існуванні моральної чистоти, громадянськості і моральної мужності. Часто учитель чи учні говорять: “Не можу інакше”, “Обов'язок змушує”, “Совість не дозволяє” та ін. На патріотичні вчинки спонукають національно-патріотичні, гуманістичні ідеї і переконання. Особистості високої моральної чистоти, громадянськості і мужності усвідомлюють, що таке обов'язок, честь, гідність, совість, мужність, і діють відповідно.

3. Відображення моральних чи аморальних явищ в емоційно-оцінній формі. Так, несправедливість учителя до учня часто призводить до внутрішнього протесту, обурення тощо. Навпаки, чуйне, справедливе ставлення педагога не лише викликає радість і симпатію, а й орієнтує учня на відповідальний моральний вибір у майбутній поведінці. Отже, категорії етики, підносячи емоції на рівень оцінки, сприяють формуванню моральних міжособистісних відносин і спільній життєдіяльності. У такий спосіб відбувається обмін моральною енергією тих, хто спілкується.

4. Основування на громадській думці і самосвідомості особистості. Ця особливість у сучасних умовах реалізується суперечливо. Вияв самосвідомості, демократизму та плюралізму сприяє наповненню новим змістом категорій етики, що взаємодіють, водночас спостерігається спотворення сутнісного смислу таких категорій, як честь, гідність, совість та ін. Демократизація суспільства уможливила функціонування багатьох формальних і неформальних організацій. Це спричинило виникнення різноманітних суспільних, колективних, групових та індивідуальних думок, що відображено в категоріях моралі і моральній діяльності людей. Часто індивідуальна думка не є формою вияву суспільної, а вузькогрупові, екстремістські

прагнення, на протипагу суспільним, зумовлюють конфлікти між груповою думкою і думкою певних членів колективу чи суспільною, деформують моральні поняття та допускають зловживання ними.

5. Синтезувально-загальний характер, притаманний моралі загалом. Він полягає в тому, що без морального впливу категорій етики не існує жодна сфера суспільного життя. Без наукових уявлень про рівність, братерство, взаємодовіру та взаємоповагу неможливо здійснити і політику миру, гуманних відносин між народами.

Категорії етики, як і інші категорії гуманітарних наук, мають подвійний характер. За змістом вони об'єктивні, за формою - суб'єктивні.

Об'єктивний зміст категорій етики виявляється у з'ясуванні того, чи пришвидшує діяльність людини прогресивний розвиток суспільства, чи гальмує його. Діяльність, яка сприяє такому розвитку, є морально виправданою. Необхідно враховувати й те, якою мірою суспільство створює умови моральної діяльності людини, наскільки воно прогресивне щодо цього. У діалектиці людини та суспільства, їх гуманістичній взаємодії полягає сенс і суть історії: моральний розвиток людини повинен відбуватися в суспільстві, а розвиток суспільства - через людину" задля особистості.

Об'єктивний зміст категорій етики полягає в реальній моральній діяльності, поведінці, духовній досконалості людей, потребах прогресивного розвитку суспільства, почуттях, уявленнях, поняттях, тобто втілюється в суб'єктивній формі. Суб'єктивне в категоріях етики є результатом функціонування і впливу їх об'єктивного змісту, що зумовлено соціально-історично. Однак уявлення людей можуть виражати об'єктивні потреби розвитку суспільства і кожної людини зокрема по-різному. Це залежить від рівня свідомості людей, їх внутрішньо суб'єктивних прагнень і бажань. Прагнучи до морального Я, особистість педагога морально самовизначається через почуття обов'язку, відповідальності, совісті тощо. Отже, безпосереднє джерело морального настрою міститься в самому суб'єкті. Наприклад, учитель виявляє до учня почуття милосердя і співпереживання добровільно, він готовий поступитися при

цьому власним благом. За відсутності зовнішніх санкцій і наявності високої моральної свідомості педагог здатний на подвиг.

Об'єктивне і суб'єктивне в змісті категорій етики утворюють суперечливу єдність взаємопов'язаних і взаємодіючих феноменів, між якими не існує автоматичного зв'язку. Суб'єктивному аспекту притаманна закономірність неперервного зростання ролі різноманітних його компонентів у суспільному, моральному прогресі. Це пов'язано з відносною самостійністю їх розвитку, що полягає як у відставанні від об'єктивних умов життя, так і у випередженні досягнутого рівня морального буття. У цьому процесі простежуються різні ступені та міра відставання і випередження, але можливий і рівномірний рух обох аспектів морального прогресу.

Нині немає єдиної класифікації категорій етики. Однак основними оцінювальними категоріями серед них вважають добро і зло, нормативними - обов'язок і відповідальність.

ДОБРО І ЗЛО У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА (за Г. Васяновичем)

Найзагальнішими поняттями моралі та категоріями етики є **добро і зло**. Вони завжди актуальні, їх розуміння, спосіб тлумачення та аргументації сутності значно впливають на трактування інших категорій етики, оскільки становлять їх основу. Визначення цих категорій передбачає з'ясування суперечливого взаємозв'язку добра і зла, джерел їх походження, а також кількісно-якісного співвідношення, реальних можливостей торжества добра над злом. Педагогові слід не лише мати уявлення про добро і зло як категорії етики, а й знати, яким чином і за яких умов найкраще використати їх зміст.

Категорії “добро” і “зло” охоплюють такі поняття, як: “добро”, “доброта”, “доброчесність”, “вада”, “зло”.

Добро – одна з найзагальніших імперативно-оцінювальних категорій етики, що виражає позитивне моральне значення явищ суспільного життя в їх співвідношенні з ідеалом.

Морально-ціннісною характеристикою особистості є **доброта**, що передбачає такі властивості, завдяки яким людина

здатна творити добро в моральному сенсі: милосердність, чуйність, привітність, приязність, прихильне ставлення до інших, готовність поступитися заради них власними інтересами та ін. Наявність цих властивостей свідчить про здатність людини робити добро, хоча можливі й відхилення від очікуваного результату: так, не завжди чуйна і безкорислива людина творить добро, не завжди вчинки, які вона вважає добрими, оцінюються іншими як добро (у т. ч. тими, на кого вони спрямовані).

Доброчесність – поняття моральної свідомості, узагальнена характеристика позитивно стійких моральних рис особистості, у якій розкривається діяльна форма засвоєння добра, на протиположності до простому знанню принципів, що автоматично не робить людину доброчесною і добродійною. Доброчесність характеризує моральну міру поведінки особистості в різних сферах суспільного життя і відносинах. Її зумовлюють не лише суспільна, а й особиста практична діяльність, потреби, мотиви, інтереси, прагнення, ідеали людини.

Протиположною до доброчесності є вада. Це поняття моральної свідомості, яке узагальнено характеризує негативні моральні якості особистості; відображає моральну міру неповадної поведінки індивіда в певній сфері суспільного чи особистого життя. Вадами, які ганьблять людину і заслуговують на моральний осуд, є: погорда, нечесність, жадібність, лицемірство, корисливість, заздрість, невміння або небажання керувати власними вчинками і сильне бажання керувати іншими. Підкоритися вадам – означає бути активним носієм тих норм, які суперечать доброчесності.

Зло як категорія етики відображає негативні аспекти дійсності, діяльності людей і відносин між ними. В етиці воно традиційно відокремлюється від фізичного зла (тілесних страждань, хвороби, смерті, стихійного лиха тощо), яке ґрунтується на об'єктивних причинах, природних закономірностях, що не залежать від свідомості та волі людей. Моральне зло пов'язане зі сваволею розумних істот. Незважаючи на відмінність цих форм зла, їх завжди прагнуть розглядати в єдності.

Першими напрямками в етиці, представники яких розглядали проблему добра, були гедонізм (поняття “добро” вони

пов'язували із задоволенням і насолодами людини), евдемонізм (добро – основа людського щастя), утилітаризм і прагматизм (добро є користю). Теологічні концепції пов'язували добро з виявом Божої волі, раціоналістичні – із всесиллям людського розуму, натуралістичні – з природою людини або загальною проблемою збереження і продовження життя.

Пріоритетним у світогляді українця є християнський теологізм. У народних повчаннях, які ґрунтуються на християнському світорозумінні, проголошено дві лінії поведінки людини: дорога добра і дорога зла. Дорога добра – пряма і досконала, вона культивує правду, милосердя, людську любов, щире серце. Так, у “Повчанні” Володимир Мономах закликав бути милосердним до кожного, чинити добро, особливо убогим і сиротам. Про людей, які йдуть дорогою добра і правди, кажуть: “Будь людям добрим угоден, будеш і Богу надобен”, “Доброму все добре”, “Доброму чоловіку продовж, Боже, віку”, “Доброму добра й пам'ять”. **Дорога зла** є хибною, фальшивою, нею ідуть грішники, недобрі люди. Вона веде до загибелі та смерті. Людина вільна у виборі між дорогами добра і зла і відповідає за це. Такого погляду дотримувалися українські просвітники Петро Могила, Мелетій Смотрицький, Самійло Величко, Стефан Калиновський, Іван Вишенський, Сильвестр Кулябка, Михайло Козачинський, Георгій Кониський, Феофан Прокопович та ін. У творах вони часто посилаються на народне розуміння добра і зла, а також на Євангеліє.

У Г. Сковороди спостерігається теологічне та світське розуміння добра і зла. На його думку, добро закоріне-не у споріднену працю людини, воно радує її душу, робить щасливою, доброчесною. Натомість злом є пожадливість, гнів, пристрасть, які порушують міру щастя та добра в людині. Однодумцями Г. Сковороди були українські письменники І. Котляревський, Т. Шевченко, Леся Українка, І. Нечуй-Левицький, П. Грабовський, І. Франко.

Ідеал добра і правди, волі та долі притаманний усій українській народній педагогіці. У фольклорі добро і воля завжди поруч (казки “Про чоловіка та Данила-бурмила”, “Кривенька качечка”, “Чарівний перстень”, “Красносвіт” тощо). В усній народній творчості йдеться про те, де платять за добро добром, а

де злом. Наприклад, у казках “Як лисичка Івана-баштанника зробила царевичем”, “Дикі гуси”, “Казка про Івана Гошка і його брата”, “Чудо-груша” герої на добро відповідають добром, стають у пригоді один одному. Натомість у казках “Коза-дереза”, “Жорна”, “Як ходила лисичка по сміттячку” за добро платять злом, хитрістю, нещирістю. Від цього страждають не лише ті, кому завдають кривди, а й ті, хто не любить правди, бо вони не вільні внутрішньо (“Вовча присяга”, “Про Правду і Кривду”).

Дослідники теоретичних аспектів моралі епохи Просвітництва та новітньої доби І. Кант, Г.-В.-Ф. Гегель, Ф. Ніцше, В. Соловйов та інші подали зразки у вивченні людської природи. Типовими для класичної етики є "синтетичні" теорії, у яких чільне місце відведено інтересам особистості та суспільства через призму добра і зла.

Християнство є змовою проти краси, сміливості, розуму і духу, душевного добра, самого життя. Воно породило мораль рабів, які не здатні до справжнього самовияву, адже ними володіє страх. Для існування добра і доброчесності потрібна надлюдина. Доброчесність самостверджує життя, гарантуючи моральне та естетичне без моралізаторства. Надлюдині притаманні самоствержувальна воля до влади, сильний характер та інтелект, здатність піднятися “по той бік добра і зла”.

У своєму вченні Ф. Ніцше намагався визначити добро і зло на основі ідеї повторного переживання, яка розкривається в таких положеннях:

а) перші суто неприємні емоції злості, сорому та відчаю зумовлені приниженням гідності людини, причому не випадковим, а закономірним і послідовним;

б) унаслідок спомину і повторного переживання цих емоцій, духовної роботи з ними з'являються ненависть і почуття помсти, які підсилюють усвідомлення того, що Вони можуть, а Я – ні;

в) виникає усвідомлення того, що помста не може бути здійснена, – той, хто образив, є недосяжним для помсти;

г) почуття безсилля та відчаю призводять до того, що помста, не маючи можливості реалізуватися в адекватних вчинках, отримує ідеальне здійснення. Унаслідок цього безсилля трансформується в силу, поразка стає перемогою, переживання

проявляється у творчості та породжує моральні цінності, серед яких добро і добротність посідають важливе місце.

По-філософськи проблема добра і зла виявляється в педагогічній діяльності. Відповідно до досвіду та обставин, у яких живе і працює вчитель, використання ним філософських ідей характеризуватиметься певними особливостями. Кожен педагог, формуючи в дитині світ добра, не може уникнути у своїй діяльності “добро-зустрічі”, “добро-слова”, “добро-дії”.

“ДОБРО-ЗУСТРІЧ” У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ

Педагог із багаторічним досвідом і дитина, яка вперше йде до школи, готуються до зустрічі, сповненої добра і пізнання краси. Однак її зміст (формальна чи “добро-зустріч”) залежить передусім від учителя. Приязнь у погляді, добрий вираз його очей під час першої зустрічі мають налаштувати вихованця на комфортне перебування в колективі, захищеність, відчуття прийняття вчителем його таким, яким він є. Педагог повинен враховувати, що діти по-різному сприймають навколишній світ і оточення. Одні вірять у добро, інші - ні, тому потребують особливої уваги. Таку педагогічну ситуацію описав у спогадах В. Сухомлинський. Новий учень у класі - Микола Л., 12-річний хлопець, приїхав із мамою до села посередині навчального року. Життя хлопця в роки дитинства було трагічним, і він зневірився в людській доброті. На одному з уроків учитель розповідав підліткам про людину, яка віддала власне життя в ім'я переконань. Зустрівшись очима з Миколою, він побачив у них глумливу посмішку та зневагу і до цієї людини, і до себе. Однак зневіру педагогу вдалося подолати, збудивши в душі дитини добрі почуття, віру в добро і красу. Основним виховним засобом у цьому виховному процесі стали доброзичливе ставлення до дитини, чуйність, які подолали озлобленість, – так відбулася “добро-зустріч”. Якщо дитина позбавлена такої зустрічі, вона може стати невротичною, замкнутою, дезорганізованою.

У шкільному середовищі трапляються ситуації, за яких моральне зло-відчуження між учителем і учнем унеможлиблює здійснення “добро-зустрічі”. Так, в оповіданні “Волошки” С.

Васильченко описав його на основі психологічного контрасту - протиставлення світлої мрії і потворної дійсності, чистих поривань, гуманності та жорстокості.

“Добро-зустріч” учителя та учня відбувається через сигнали очей. Важливу роль відіграють розмір зіниць людини і рухи очима. Очі передають найточніші сигнали людської комунікації, оскільки розмір зіниць свідчить про приязнь чи неприязнь до співбесідника незалежно від бажання людини. Так, у маленьких дітей у присутності дорослих зіниці розширюються, адже вони прагнуть завоювати їхню увагу, тому й мають виглядати привабливо.

Людина, котра обманює або щось приховує, зустрічатиметься з очима співрозмовника менше $1/3$ часу спілкування. Погляд, який затримується на очах більше $2/3$ часу, може означати те, що вона вважає співрозмовника цікавим і привабливим (зіниці розширені) або налаштована вороже (зіниці звужені).

Для кращого розуміння психології та поведінки дітей учителю необхідно тренуватись у “технології погляду”. Так, косий погляд передає зацікавленість або ворожість; одночасне підняття брів або усмішка сигналізує про зацікавленість і часто використовується для заохочення. Якщо косий погляд супроводжують опущені брови, нахмурений лоб або опущені кутики рота, це означає підозру, ворожість або критичне ставлення.

Найбільше вчителя мають турбувати діти, які під час спілкування опускають повіки, оскільки це свідчить про їх бажання усунути педагога з поля зору через те, що набрид або відчують зверхність над ним. За нормальної частоти моргання (6-8 разів на хвилину) повіки учня закриваються на секунду або більше, ніби він витирає педагога зі своєї пам'яті; дитина може закрити очі і заснути.

“Добро-зустріч” передбачає не лише передавання знань учителем учню, а й розвиток їх творчого мислення. Педагог має постійно контролювати, куди спрямований погляд учнів. Адже 87% інформації надходить у мозок людини через зорові рецептори, 9% – через слухові, 4% – через інші органи чуття. Так, показуючи учням наочний посібник і одночасно розповідаючи тему, слід враховувати, що вони можуть засвоїти лише 9%

повідомлення, якщо воно не пов'язане з навчальним посібником. Якщо повідомлення пов'язане з ним, то під час розглядання діти засвоюють 25-30% інформації вчителя. Максимальному контролю над увагою учнів сприяє використання указки.

«ДОБРО – СЛОВО» У ПЕДАГОГІЧНОМУ СПІЛКУВАННІ

Український народ завжди шанував і надавав важливого значення слову. У Євангелії від Іоанна зазначено: “Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було слово”. Джерелом “добро-слова” вважають Бога. Зокрема, про це зазначав український поет Тарас Шевченко:

Ну, що б, здавалося, слова... Слова та голос – більш нічого. А серце б'ється – ожива, Як їх почує!.. Знать, од Бога і голос той, і ті слова Ідуть між люди!

Ушанування українцями першовчителя – Бога – поширилось і на їхнє ставлення до педагогів. Віддавна до вчителя, який мав добре серце, волю, мудре слово, ставилися, як до Бога. Сучасний український ритор Галина Сагач місію вчителя від Бога вбачала в подоланні хаосу “світлом власного серця” створенні гармонії “через утвердження істини, добра, краси засобами благодатного слова”.

В. Сухомлинський радив у формуванні доброї, чуйної, чесної дитини і досягненні справжньої духовної влади над нею послуговуватись не лише лагідними, добрими словами. У “Методиці виховання колективу” він розкрив суть цієї влади, яка **полягає** у здатності вихованця реагувати на кожне слово вчителя (незалежно від тону), що завжди має бути правдивим і доброзичливим: “І тим ніжніші, тонші дитячі почуття, чим чутливіше відгукується дитяче серце на правду, красу, людяність, тим сильніше” могутніше моє слово, що виражає владу над дитиною. Я твердо вірю в те, що виховати дитину можна насамперед ласкою, добром”. Застерігаючи від погроз та залякувань дитини, оскільки їй від природи властиві добрі воля та наміри, В. Сухомлинський вважав, що на вразливих дітей не слід підвищувати голосу.

В. Сухомлинський доводив, що педагог має моральне право повчати дітей добру, якщо його слово відповідає справі; за інших

умов – поширюватиме зло. Він також вважав, що учителю для того, щоб виховати справжню людину, необхідно самому “жити правильно, любити людей, берегти свою гідність патріота, громадянина, трудівника, сина або дочки, матері або батька”. За таких умов повчання будуть ефективними і слово педагога стане орієнтиром для учня.

У “добро-слові” В. Сухомлинський вбачав не лише духовне, а й фізичне здоров'я дитини. Уміння вчителя використовувати його є добром, а невміння – злом. Він наголошував, що слід берегти центральну нервову систему підлітка, його серце і організм, тому педагогу необхідно добирати слова, у яких не буде грубощів. Слово його має бути мудрим і стверджувати справедливість.

В. Сухомлинський акцентував, що з “добро-слова” починається справжня творчість особистості. Творчість словом породжує чутливість дітей до слова і краси, “вбоге слово” свідчить про “убогу думку” що зумовлює моральну, інтелектуальну, емоційну та естетичну “товстошкірість”.

Усвідомивши роль слова у вихованні молоді, Г. Сагач відновила педагогічне красномовство – риторику. Вона поставила за мету плекати людину з високою ораторською культурою, духовно-інтелектуальним потенціалом життєтворчості, яка з хаосу формує гармонію словом любові, живою енергетикою життєдайного слова істини, добра і краси. “Добро-слово”, згідно з поглядами В. Сухомлинського, – необхідний духовний зв'язок між живими і тими, хто пішов із життя. Для українського народу традиційно пам'ятати і згадувати добрим словом рідних, близьких, усіх, хто життям, діяльністю утверджував ідеали правди, справедливості, гідності і людяності. Це є неодмінною умовою морального виховання молоді задля продовження духовного зв'язку між поколіннями. У вихованні дітей потрібно наголошувати на тому, що людей, які творять добро, згадуватимуть добрими словами майбутні покоління. Крім того, “добро-слово” постає способом духовного оновлення, очищення особистості.

“ДОБРО-ДІЯ” У ПРОФЕСІЙНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Це діяльність людини, яка сприяє добробуту іншого індивіда, суспільства і реалізується під впливом морального мотиву, тобто безкорисливого бажання допомогти іншому в досягненні блага (наприклад, у задоволенні потреб, розв'язанні проблем, конфліктів та ін.). Водночас засоби, обрані для реалізації моральної мети, не повинні наголошувати або піддавати сумніву моральну сутність учинку. Виконуючи “добродію”, не слід керуватися принципом “мета виправдовує засоби”. Не кожне сприяння благу іншого є “добро-дією” в моральному сенсі а лише те, яке здійснюють під впливом морального бажання в ім'я інтересів ближніх.

Не завжди “добро-дія” є однозначною. Її оцінюють на основі критеріїв конкретної епохи; “добро-дія”, яку незаперечно сприймали як таку в минулому, сучасні або майбутні покоління можуть оцінити як злочин, оскільки відбулося переоцінювання цінностей. “Добродія”, як і її суб'єкт, належить до системи відносин, тому неоднаково позначається на долі людей. Сприяючи інтересам одних, “добро-дія” обмежує інтереси інших, її критерієм є міра сприяння добробуту певного соціального цілого: особистості, суспільства, людства.

Учителі та учні мають досвід не лише “добро-дії”, а й зла. Подолати його лише добрим словом неможливо, потрібні активна протидія і боротьба. При цьому слід відкинути закон “око – за око, зуб – за зуб”, дотримуватись послідовності та виваженості. Боротися зі злом однаково всі не можуть. Робити це слід чесно та обережно, не допускаючи жорстокості. Категоричність у боротьбі зі злом може бути моральним злом, тому основним є не втратити міри. Учитель повинен спрямовувати зусилля на такі “добро-дії”: запобігати злу, прищеплювати любов до праці, не перехвалювати, виховувати вдячність за “добро-дію”.

Запобігання злу – необхідна умова успішного виховання підростаючого покоління. Дорослі повинні сприяти тому, щоб дитина вже в родинному колі відчувала себе потрібною, духовно близькою з батьками. Пріоритет у сім'ї матеріальних потреб над духовними знижує їх чутливість до добра. Діти стають духовно самотніми, у них не формується сердечність. Виховання психічно

травмованих, озлоблених дітей вимагає від учителя значних вольових зусиль. Він повинен володіти культурою почуттів і здатністю абстрагуватися. Якщо вчитель не зуміє “добро-дією” захистити дітей від зла, яке йде від сім'ї, вони виростуть жорстокими, безсердечними, зрадливими людьми, готовими знищити всіх, хто заважає їм досягти мети. Такі діти – потенційні злочинці та шахраї, тому вчитель має вчасно помітити у вихованців недостатність уваги та любові з боку батьків.

Шкідливим є виховання, у якому дорослі проявляють надмірну любов і поблажливість до дітей, адже це розбещує їх, робить байдужими до почуттів інших. Якщо у суспільстві не приділяють належної уваги вихованню молоді, руйнуються його основи.

Педагог має навчати дітей праці, у процесі якої вони переходять від однієї доброї справи до іншої. “Добродія” забезпечує формування у вихованців такої риси як добродійність. Сумлінною працею, а не моралізаторством, учитель доводить дітям, що джерелом і формою добра постає праця, яка може бути нелегкою, виснажливою. Він має донести, що лише та праця принесе радість, яка є вільною, творчою, сповненою життєвого смислу. Праця духовно підносить людину, якщо існує зв'язок між Я та Іншими. Взаємодопомога породжує доброзичливість, взаєморозуміння і співпрацю.

Форми допомоги вчителя учням можуть бути різноманітними: психологічна підтримка дітей на уроках, яким важко висловити свою думку; додаткові заняття, консультації з тими, хто відстає в навчанні; організація гурткової роботи тощо. Учні здатні допомогти педагогу прибрати клас, принести на урок наочні засоби, навчальне приладдя. Він має бути психологічно готовим до того, що дехто з дітей зверхньо ставиться до фізичної праці, поділяє її на чоловічу і жіночу. Це породжує такі форми зла, як нерівність, погорду та зарозумілість. Щоб праця стала моральною потребою, цінністю для дитини, слід не лише переконати її в хибності уявлень, а й спонукати, організувати до послідовності у здійсненні добрих справ. У такий спосіб можна сформувати у вихованців звичку “добро-дії”, і вони виростуть чуйними, проявлятимуть добродійність, допомагаючи

старшим, хворим, садиноким, знедоленим, дбаючи про власне місто чи село тощо.

Учитель не має привчати дітей видавати “порції доброти”. Навіть морально занедбані діти здатні на добрий учинок, тому педагог та інші учні повинні їх у цьому підтримати. Водночас за такий учинок не слід надміру хвалити учня. Важливо донести до його свідомості, що “добро-дія” є природною, внутрішньо притаманною рисою добродесної людини, творення її не може бути показним, штучним, вона потрібна насамперед самому її виконавцю. У “добро-дії” проявляється внутрішній світ дитини, що відповідно приносить їй моральне задоволення.

Слід також навчати дітей вдячності за добрі вчинки. Люди часто страждають від невдячності тих, кому вони зробили добро. Римський філософ-педагог Луцій Сенека зауважував, що не потрібно гніватись на невдячних людей, оскільки вони не мають розуму. Вдячність необхідно виховувати з раннього дитинства, починаючи з навчання дитини слів подяки. Ця риса є не лише “добро-словом”, а й “добро-дією”. Для морально занедбаних дітей виявлення її зумовлює труднощі. Інертні, не здатні до активної діяльності, вони забувають про зроблене їм добро. Водночас не у всьому слід розраховувати на вдячність, тим більше нагадувати про це добро. Добрий учинок полягає в тому, що він позбавлений корисливих мотивів. Якщо дитині часто повторювати, що їй зроблено добро, це може зумовити моральне зло, здатне перекреслити або знівелювати “добро-дію” та її творця. Діти інтуїтивно відчують справжню доброту і псевдодоброту.

ВАРІАНТИ ПСЕВДОДОБРОТИ

У педагогічній практиці трапляються такі варіанти псевдодоброоти: **удавана доброта, корислива, гедоністична і конформна псевдодоброта.**

Зовнішніми її ознаками є: усміх-неність, ненастирливість, підлабузництво, улесливість, імітація простодушності, щедрість у дрібницях, уміння поступитися іншому в тому, що самому не потрібно або без чого можна обійтись. Сучасний американський соціолог Ральф Кіз це явище визначив як “синдром стюардеси”, що виявляється в удаваній доброзичливості і псевдолюдському співчутті, за якими криється байдужість і егоїстичні розрахунки.

Образ учителя, якому притаманні такі якості, змалював С. Васильченко в оповіданні “Циганка”. Учні спочатку зустріли свого вчителя радо і привітно, оскільки він з ними жартував, сміявся, розмовляв тихо і лагідно. їм важко було уявити, що цей “добрий учитель” згодом тупатиме ногами, кричатиме, аж охрипне, викрикуватиме грубі слова і заганятиме дітей у курник, щоб морально познущатися.

У народній творчості про людей нещирих та байдужих, які видають себе за добродійників, зневажливо говорять: “Слова маснії, а пироги пісні”, “Голос як сурдинка – але ж чортова думонька”, “Очима світить, а боком душу тягне”, “В ноги кланяється, а за п'яти кусає”, “На язичі мід, а під язиком лід”.

Корислива псевдо доброта. Вона ґрунтується на мотивах особистої матеріальної вигоди та здобутті переваг для себе. Іноді вчителі ставлять умови перед учнем, за яких він отримає вищі бали, вимагають ходити на додаткові платні заняття тощо. Такі явища були поширені і в минулому. У легенді “Запровадження солдатчини на Україні” протиставлено справжню і корисливу доброту. У ній ідеться про те, як гетьман Павло Полуботок перетерпів тяжкі знущання і прийняв смерть від царя Петра I, але залишився вірним народові та патріотичному сумлінню. Натомість Кирило Розумовський егоїстично використав своє вміння співати, переїхавши до Петербурга: “Він так підвів царицю Катерину, що та знищила козаччину, українців стали у некрут брати, і од козаків луги та ліси по Козельщині та понад Десною поодбирав, і всяке лихо людям робив, тим людям, що його вигодували. Про матір, кажуть, не згадав”.

Висміював корисливу псевдодоброту й І. Котляревський:

То родом з Глухова юриста, Він має чин канцеляриста. І єсть добродій Купавон. Щоб значкового дослужиться І на війні чим поживиться, Вступив в Енеїв легіон.

Гедоністична (грец. hedone - задоволення, насолода)
псевдодоброта

Вона пов'язана з використанням таких властивостей, явищ і процесів дійсності, які сприяють відчуттю задоволення та іншим позитивним переживанням, і спрямована на принесення насолоди самому суб'єкту дії. Цю ідею розкрито в теорії “розумного

егоїзму” М. Чернишевського. Відповідно до неї людям слід здійснювати благородні вчинки. Особиста потреба робити добро формує моральне задоволення в тих, хто так діє. Від людей, не здатних протистояти злу, немає добра. їх діяльність або бездіяльність часто спонукає до заохочення жорстокості та насилля.

Гедоністична псевдодоброта може набувати різних форм. Наприклад, іноді на старості літ людина розуміє, що за життя вона ще нікому не зробила добра. їй хочеться задовольнити цю особисту потребу. Радість від добрих учинків описав Т. Шевченко:

Буває, Іноді старий
Не знає сам, чого зрадіє,
Неначе стане молодий,
І заспіває... як уміє...
Що ж це зробилося з старим?
Чого зрадів оце? Того,
Що, бачите, старий подумав
Добро якесь комусь зробить.
А що ж, як зробить? Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любить!

Конформна (лат. conformis - подібний) *псевдодоброта*

Вона ґрунтується на взаємозалежності людей у суспільстві та колективі, де педагог поводить згідно з їх правилами і моральними нормами. Це зумовлює те, що він іноді виявляє доброту не через власну натуру, а тому, що цього вимагають обставини, оточення. Формування таких особистостей, які хочуть всім догодити, завжди йдуть на компроміс, відбувається з дитинства. Водночас поширені ситуації, коли один із батьків учить дитину конформності, а інший - нонконформності.

Нонконформний тип учителя зобразив Б. Грінченко у творі "Непокірний", Незважаючи на докори і знуцання волосного старшини, поліцейського урядника і волосного писаря, які писали до вищого начальства, учитель Василь Дмитрієвич не підкорився їм, чим засвідчив справжню доброту.

Нонконформна (лат. non – ні і conformis- подібний, відповідний) *поведінка людини* проявляється у постійному прагненні заперечувати думку інших людей, не враховуючи їхніх аргументів, діяти наперекір більшості.

Справжня доброта, як і псевдодоброта, виявляється по-різному. Згідно з ідеалами народної педагогіки постійними в доброті залишаються гуманістичні цілі та мотиви її реалізації, свідоме бажання особистості зробити благородну справу, керуючись високими моральними принципами. Основою справжньої доброти є самосвідомість особистості та її внутрішній світ. “Добродію” виконують за власною ініціативою і заради інших. Для української ментальності характерна така безкорисливість. Існують давні звичаї, за якими людям збирали на погоріле, організовували толоки, щоб збудувати хату, викопати криницю, зібрати врожай. За традицією, яку називали в народі “вдовиним плугом”, жоден селянин не розпочинав сівби вдома, доки не оброблять ниву сільських удів та сиріт.

Духовність народу спрямовувалась завжди на виховання в дітей і молоді справжньої доброти, чемності та “добро-дії”. Водночас є такі народні повчання, які застерігають від поганих учинків. У них донесено до свідомості дитини невідворотність покарання (навіть фізичного) за будь-який недобродійний учинок. Існували такі повір'я: якщо зруйнуєш ластів'яче гніздо – на обличчі зарябіє ластовиння; вкрадеш лелечі яйця – згорить хата; крутитимеш на подвір'ї жевріючу головешку – болітиме голова чи мокрітимуть уночі штанці; не доїси крайця – снитимуться старці; свистітимеш у хаті – по закутках сидітимуть злидні; толочитимеш жито – залоскочуть русалки тощо. За кожен негідний учинок передбачалася конкретна відповідальність.

Отже, людина покликана робити добро. Творення добра на засадах сердечності, чуйності, добровільності та дієвості є моральним обов'язком педагога. Це надає смисл його буттю, відкриває перспективи духовного зростання вихованця.

Питання самоконтролю

1. Що таке категорії етики? Які особливості їм притаманні?
2. У чому виявляється добро і зло у психолого-педагогічній культурі спілкування?

3. Які вам відомі варіанти псевдодоброти? Чи можна вважати їх характерними для педагогічної взаємодії з учнями в школі? Як з ними боротися?

4. У чому виявляється об'єктивний зміст категорій етики?

5. Що таке доброчесність?

6. Які уявлення про добро і зло сповідував Г.Сковорода?

7. Яким способом відбувається "добро-зустріч" учителя та учня?

8. Як використовував у спілкуванні "добро-слово" В.Сухомлинський?

9. Чи завжди "добро-дія" є однозначною? Чому?

10. Що таке гедоністична псевдодоброта? На що вона спрямована?

Література

1. Васянович Г.П. Педагогічна етика: навч. посібник. К.: Академвидав, 2011. 256 с.

2. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. К.: МАУП, 2000. 312 с.

3. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. К.: Вища шк., 1997. 349 с.

Тема 7. ЗНАЧЕННЯ ЗНАКОВИХ НЕМОВНИХ СИСТЕМ У СПІЛКУВАННІ

Мета: збагатити майбутніх магістрів знаннями про функції та засоби невербальної комунікації, її значенні щодо оптимізації системи впливу учителя на учнів, створення умов для сприятливої, творчої атмосфери спільної діяльності.

План

1. Сутність невербальної техніки вчителя.
2. Засоби невербальної комунікації вчителя як необхідна умова культури професійного спілкування
3. Основні елементи невербальної культури спілкування педагога.
4. Основні елементи паравербальної комунікації: інтонація, швидкість, гучність і режим мовлення, артикуляція, висота голосу:

Сутність невербальної техніки вчителя

Одним з показників педагогічної та комунікативної культури педагога є його компетентність як суб'єкта невербальної комунікації. Невербальна поведінка є індикатором актуальних психоемоційних станів особистості, виконує функцію контролю афекту, його нейтралізацію. Невербальна комунікація відбувається, як правило, неусвідомлено, мимовільно. Здебільшого людина контролює своє мовлення, проте на підставі її міміки, жестів, інтонації можна оцінити правильність, щирість мовленнєвої інформації.

Оволодіння педагогом прийомами невербального спілкування оптимізує систему впливу учителя на учнів, створює умови для сприятливої, творчої атмосфери спільної діяльності.

В працях сучасних психологів виділяються такі функції невербальної комунікації:

- доповнення і заміщення словесного висловлювання,
- регуляції міжособистісних відносин,

- *репрезентація емоційних станів тощо.*

У невербальній техніці вчителя повинні простежуватися сутність індивідуального характеру педагога. Особистість вчителя має здійснювати виховний вплив на учнів і полегшувати процес навчання, це є невід'ємною частиною педагогічної майстерності.

Педагог формує морально етичні погляди і смаки своїх вихованців. Будь-яка деталь у його зовнішності й поведінці має виховне значення. *“Я повинен бути естетично виразним, – писав А.С. Макаренко, тому я ні разу не вийшов з не почищеними чоботами або без поясу. Я теж повинен мати якийсь блиск, у міру сили та змоги, звичайно.*

... Я не допускав у клас вчителя, якщо він був неохайно одягнений. Тому у нас стало звичкою ходити на роботу у найкращому костюмі. І я сам ходив на роботу у найкращому своєму костюмі, який тільки в мене був”.

Засоби невербальної комунікації вчителя як необхідна умова культури професійного спілкування

Вчитель повинен всіма засобами невербальної комунікації здійснювати вплив на учнів. До основних засобів невербальної комунікації педагога належать його зовнішній вигляд, пантоміміка, міміка, візуальний контакт, між особистісний простір.

Стосовно зовнішнього вигляду педагога він повинен одягатися елегантно, з урахуванням вимог моди, не доводячи компоненти зовнішнього вигляду до крайнощів. Його одяг має бути зручним для виконання необхідних педагогічних операцій : писати на дошці, працювати з демонстраційними матеріалами, нахилитися, ходити між рядами парт, тощо. Колір, фактура, доповнення (гудзики, пряжки, тощо) також мають підкреслювати простоту, елегантність. Все це позитивно впливає на емоційний настрій учнів, дисциплінує їх, сприяє формуванню відчуття міри, не відвертає уваги від навчальних завдань. Почуття міри необхідне і при використанні інших компонентів зовнішнього вигляду – зачіски, прикрас, косметики. Не дотримання цих умов може призвести до негативних наслідків. Одна із студенток

згадувала: “Директор нашої школи (жінка) не слідкувала за своєю зовнішністю: зачіска невідомо на що схожа; макіяж робити не вміла, він їй не підходив, речі, які вона носила, не свідчили про наявність смаку. Найгірше, що діти наслідували їй і мали вигляд як і вона”. Тому дуже важливим для педагога є постійний контроль над своєю зовнішністю. У зовнішності педагога діти повинні бачити і відчувати стриману силу, впевненість в собі і доброзичливість.

Пантоміміка, що увібрала в себе виражальні рухи всього тіла або окремої його частини, допомагає відмітити у зовнішності головне – образ. Навіть найідеальніша фігура не справить потрібного враження, якщо людина не вміє триматися, у неї неправильна постава. Гарна, виразна постава (пряма хода, зібраність) виражає внутрішню гідність, впевненість педагога у своїх силах. Сутулуватість, опущена голова, млявість рук здебільшого свідчать про внутрішню слабкість, невпевненість в собі. Часто красива постава є результатом спеціальних вправ і звички. Учитель має виробити манеру правильно стояти перед учнями на уроці. Усі рухи й пози повинні бути витонченими й простими. Естетика пози не повинна містити похитування, вертіння в руках сторонніх предметів тощо. Гармонійною, плавною повинна бути його хода, адже вона несе інформацію про стан людини, її здоров'я, настрій, професію.

Жести вчителя мають бути органічними і стриманими, доцільними. Вони бувають описовими і психологічними. Описові ілюструють хід думки (показ розміру, форми, швидкості), психологічні виражають почуття (на подив вказують розведені у бік руки, застереження притиснутий до губ палець руки). Жести, як і інші рухи корпусу, найчастіше випереджають висловлювану думку, а не йдуть за нею.

Для того, щоб спілкування між вчителем і учнями було активним, необхідно подбати про відкриту позу, не схрещені руки, обернуте до класу обличчя, витримувану дистанцію для створення ефекту довіри. Доцільно рухатися вперед і назад по класу, а не в сторони. Крок уперед підсилює значущість повідомлення, допомагає зосередити увагу аудиторії. Відступаючи назад, промовець начебто дає можливість слухачам перепочити.

Популяризатор “боди ленгвиджа” (мови тіла) А. Піз підкреслює: “Кожен жест подібний до одного слова, а слово може мати декілька різних значень. Повністю зрозуміти значення цього слова ви можете тільки тоді, коли вставити це слово в речення поряд з іншими словами. Жести надходять у формі “речень” і точно вказують на дійсне ставлення і стан людини”. Цим він підкреслює, що кожен рух тіла педагога має бути ретельно обдуманим і разом з іншими рухами створювати бажаний образ викладача, завдяки якому виховний процес буде максимально ефективним.

Міміка, тобто виражальні рухи м'язів обличчя є не менш важливим компонентом невербальної комунікації ніж пантоміміка. А зважаючи на специфіку діяльності педагога, міміка посідає одне з перших місць у невербаліці. Бо нерідко вираз обличчя й погляд впливають на учнів сильніше, ніж слова. Міміка, підвищуючи емоційну значущість інформації сприяє кращому її засвоєнню. Але обличчя повинно не тільки виражати, а й приховувати деякі почуття: не слід "нести" до класу тягар домашніх турбот, негараздів тощо.

Міміка має відповідати характерові мовлення, взаємин: виражати впевненість, схвалення, осуд невдоволення, радість, байдужість та ін. Широкий діапазон почуттів виражають усмішка, порухи брів, вираз очей. Учителю слід уважно вивчати можливості свого обличчя, виробити уміння користуватися виразами, поглядом, уникати надмірної динамічності м'язів обличчя й очей (“бігаючих очей”), а також неживої статичності (“кам'яне обличчя”). Зазначені умови до міміки вчителя є невід'ємною частиною невербальної комунікації в процесі взаємодії вчителя і дітей .

Буває, що вираз обличчя вчителя викликає суперечливі почуття в учнів. Зустрічає дітей з посмішкою, але якщо зазирнути йому в очі, то побачиш там докір, начебто ти зробив щось не те, що бажав вчитель. Тому, вчителю вкрай важливо майстерно керувати виразом свого обличчя, треба, насамперед, навчитися володіти своїм настроєм, активно використовувати елементи театральної педагогіки. Для розвитку уміння вчителя володіти виразом свого обличчя існують спеціальні програми тренувань. Це підкреслює велике значення мімічної майстерності вчителя,

бо часто буває достатньо одного погляду на обличчя людини, щоб скласти про неї враження.

Візуальний контакт є наступним засобом невербаліки, він виражає ступінь зацікавленості партнером, зосередженості на тому, про що він говорить.

У стосунках із дітьми візуальний контакт виконує функцію емоційного живлення. Відкритий, доброзичливий погляд прямо в очі дитині є важливим не лише для встановлення взаємодії, а й для задоволення її емоційних потреб. Дитина найбільш уважна, коли дивляться їй прямо в очі, найкраще запам'ятовує те, що сказано в такі хвилини.

Психологи помітили, що найчастіше дорослі дивляться в очі, коли починають дорікати, сварити. Це народжує тривожність, невпевненість у собі, гальмує особистісний розвиток. Безумовно, контакт очей є сильним засобом дії на дитину, поглядом можна підбадьорити учня, а можна і залякати. Як ілюстрацію, що свідчить про силу погляду, можна згадати той факт, що погляд Петра першого примушував жінок втрачати свідомість.

З дітьми, які не дивляться на співрозмовника, опускають очі або відвертаються, важче спілкуватися. Вони вражені глибоким почуттям самотності. У навчанні й позаурочний час дітям потрібен не лише контроль, а й лагідний погляд, що знімає тривожність, страх і виховує впевненість в собі. Учитель повинен прагнути тримати в полі зору всіх учнів. Візуальний контакт є технікою, яку потрібно свідомо розвивати.

Стосовно міжособистісного простору, тобто дистанції між тими, хто спілкується, на мою думку, цей засіб невербальної комунікації може або підсилити, або зменшити дію інших засобів невербаліки. Часто учні, що знаходяться занадто далеко від викладача не приділяють належної уваги предмету. Тому викладачу корисно під час розповіді рухатися по класу, щоб кожен учень відчував те, що він є учасником процесу комунікації. Але розглядаючи ефективність засобів невербальної комунікації, і відстані між тими хто спілкується, зокрема треба звернути увагу на те, що кожен учасник спілкування має почувати себе комфортно. Тому я вважаю, що учень має право сам обирати собі місце в класі для досягнення позитивної психологічної обстановки в класі. А вчитель, в свою чергу,

завдяки своєму переміщенню по класній кімнаті, повинен забезпечити однакову увагу всім учням в класі. Одна із студенток згадувала: “На уроках із домоводства ми шили, в’язали і вишивали. В класі лунала музика. Сідали так, як нам було зручно, і розмовляли на душевні теми. Вчителька вміла створити невимушену атмосферу”. З цього прикладу видно, що правильно обрана відстань спілкування сприяє процесу комунікації в цілому. А процес комунікації є основою педагогічної діяльності.

Але, крім вербального спілкування існує і невербальне – процес передавання інформації з використанням різних немовних знакових систем – жестів, міміки, дотику, погляду, пози... .

Культура спілкування на уроках має досить важливе значення у педагогічній діяльності. Вона дає змогу уникнути конфліктів, пригніченого стану, вдосконалити своє мистецтво комунікативної поведінки, висловлювати власні думки, відстоювати свою позицію. А це сприяє суспільному успіху та максимальній реалізації особистості дитини.

Функціонально (залежно від мети) у системі вербального спілкування розрізняють формально-рольове, світське, ділове, духовне, або афіліативне (грец. *phileo* – любов, дружба) та ін. На уроках найбільше значення має формально-рольове спілкування, фундаментальною основою якого є мовленнєвий етикет - система мовних знаків, що спирається на морально- етичні та мовні правила. Таке спілкування називають “контактом масок”, оскільки у його процесі використовуються різноманітні маски – стандартні вирази обличчя, форми звертання, висловлювання, жести, а також воно передбачає такі можливості для комунікативної імпровізації як використання дотепів, жартів, ораторського мистецтва.

Окремим аспектом культури спілкування є культура гумору, яка виконує важливу інтерактивну (лат. *interactio*- взаємодія) функцію у спілкуванні між дітьми, її зміст гармонізує настрої співрозмовників.

Психологічний чинник у спілкуванні обумовлений опосередкованістю його людськими індивідами, які сповідують різні цінності, погляди та ідеї, наділені неоднаковими темпераментами і характерами. Мистецтво спілкування вимагає вміння уникнути конфлікту шляхом пошуку моральних

принципів, які допомагають учасникам комунікативного процесу зберегти почуття власної гідності.

Різноманітні тілесні рухи, що супроводжують мовлення, є звичними для людського організму (позіхання, потягування), однак більшість із них є культурно обумовленими, що актуалізує значення культури невербального спілкування. Кожен народ має власну культуру невербального спілкування, тому одні рухи містять позитивне для нього смислове навантаження, а інші негативне, або категорично заборонені.

Невербальні засоби спілкування поділяють на:

- оптичні;
- тактильні;
- ольфакторні (лат. *olfactus* - нюх);
- хрономічні (грец. *chronos* - час).

До оптичних засобів невербального спілкування належать кінесика, проксемика, графеміка та ін.

Кінесика (грец. *kinesis* – рух) – сукупність форм невербального спілкування, що проявляються безпосередньо у рухах людського тіла і жестах, позі (поставі), міміці, які більш властиві дітям, а не дорослим.

Жести (франц. *geste* – рух) – рухи рук, які супроводжують мовлення у процесі комунікативного акту і виражають ставлення людини до співрозмовника, події, можуть свідчити про бажання або психічний стан людини. Культурна обумовлену **жестикуляцію** поділяють на:

1) жести-ілюстратори – жести, що супроводжують мовленнєвий процес і

за їх допомогою учень підсилює зміст повідомлення;

2) конвенційні жести (лат. *conventio* – домовленість) – символічні жести,

які використовують при привітаннях, запрошеннях, прощаннях тощо;

3) модальні жести – жести, які свідчать про емоційно-психічний стан

дитини, зокрема про почуття невпевненості, сумніву, депресії, відрази,

нудьги тощо;

4) ритуальні жести – жести, які супроводжують ритуальні дієства.

Сьогодні все частіше можна побачити як учні хрестяться перед контрольною чи роботою біля дошки або піднімають руки догори, просячи Всевишнього про допомогу у відповіді. Вважається, що цей жест походить з культури Давнього Єгипту, де він порівнювався із жестом дитини, яка поривається до матері.

Поза (франц. *poser* - класти, ставити) - довільна або навмисна постава людського тіла, яка може свідчити про емоційно-психічний стан людини, її фізичне здоров'я, манери, налаштованість на співрозмовника. За багаторічний досвід викладання біології про пози учнів на уроках можна написати багато цікавого, адже поза є найменш підконтрольним людині різновидом невербальної комунікації. Тому спостереження за нею дає вірогідну інформацію про психічний стан дитини. На сьогодні відомо до 1000 поз, яких здатне набувати людське тіло. У практиці їх групують на: пози відкритості або замкненості; пози домінування або залежності; пози протистояння або доброзичливості. Наприклад, часто учні демонструють домінування над однокласниками, плескаючи по спині або кладуть руку на плече співрозмовника. Про залежність дитини від когось із школярів свідчать тілесна напруженість, втягнуті плечі. Протистояння між учнями виражаються у стиснутих кулаках, "руки в боки" і, навіть, тупання ногами.

Найпоширеніші жести і пози учнів та їхні значення:

- якщо учень розслабившись сидить за партою, це означає, що він почувається господарем становища;

- якщо учень сидить скраю стільчика парти, поклавши руки на коліна, це є свідченням його невпевненості у собі, схильності до покори;

- якщо пальці рук міцно стиснуті, це означає, що дитина прагне приховати хвилювання. Звідси, мабуть, походить вислів "взяти себе в руки";

- переплетені пальці рук означають невпевненість або внутрішній конфлікт, занепокоєння;

- закладання рук за голову є ознакою того, що учень почувається зверхньо, і саме цей жест особливо дратує оточуючих;

- положення рук “хатинкою” (купол) означає самовпевненість, егоїстичність, гордовитість, самовдоволення;

- складені навхрест руки на грудях свідчать про незгоду зі співрозмовником. Така поза супроводжується особливою напруженістю (випрямлена спина, витягнута шия). Це означає, що дитина має негативне ставлення або особисто до співрозмовника, або до його слів і займає захисну позицію;

- якщо співрозмовник, схрестивши руки на грудях, міцно тримає себе за спину, це сигналізує, що він ледве стримує злість. Подібний жест поширений під час гострої полеміки;

- людина, яка під час розмови торкається обличчя, певної його частини, невпевнена в собі або каже неправду;

- невідверта людина, або якщо вона підозрює у брехливості співрозмовника, несвідомо намагається закрити очі, вуха чи уста. Про невідвертість свідчать швидке торкання кінчика носа, ямочки під носом.

Спеціалісти стверджують, коли людина говорить неправду, в неї збуджуються нервові клітини носа, повік та шиї;

- про неправдивість сигналізують тертя повіки, чола, скронь, підборіддя пощипування мочки вуха. Під час розмови цей жест може означати і те, що співрозмовнику набридло слухати або що він хвилюється;

- якщо під час ділових переговорів дитина кладе до рота олівець, дужку від окулярів, це означає, що вона перебуває у стані сильного пригнічення, потребує підтримки, схвалення. Як стверджують психологи, цей жест виражає несвідоме прагнення невпевненої у собі і бажання опинитися під материнським захистом.

- характерний жест вказівним пальцем свідчить, що співрозмовник хоче підкреслити свою думку.

До проявів кінесичних засобів невербального спілкування насамперед належать **міміка** (грец. *mimikos* - наслідуваний) – виразна рухомість м'язів обличчя, яка може виявляти почуття або настрій людини, та хода, яка безпосередньо пов'язана із поставою. Міміка демонструє всі зміни виразу обличчя дитини під час спілкування, які можуть означати сум, радість, задоволення, страх, презирство тощо. За твердженням учених, у виразах обличчя задаються 55 компонентів, поєднання яких

здатне передати до 20000 значень. Усвідомлений контроль за виразами обличчя допомагає людині підсилювати зміст повідомлення, приховувати або стримувати свої емоції.

Важливим елементом оптичної невербальної комунікації є **окулістка** (лат. oculus - око) – культура погляду як джерела інформації про людину. Погляд виражає різноманітні почуття (“Очі - дзеркало душі”), а також є важливим засобом впливу. Прямий, самовпевнений погляд може також свідчити про погрозу або прагнення домінувати. Тривалий погляд на співрозмовника може виражати інтерес або закоханість. Психологи стверджують, що людина здатна нормально сприймати погляд іншої людини не більше трьох секунд.

Загально визнана культура погляду передбачає недопустимість: розглядання людини, з якою доводиться перебувати у вузькому або переповненому людьми просторі; “бігання” очима вздовж фігури співрозмовника, який стоїть на відстані витягнутої руки; зосередження погляду на вустах співрозмовника; розглядання співрозмовника зі взуття тощо.

Тактильні засоби спілкування, або **такесика**. Це невербальна комунікація, пов'язана з тактильною системою відчуття (потискування рук, поцілунки, погладження, поплескування, обійми). Усі людські дотики поділяють на професійні, ритуальні, дружні та любовні. У шкільній педагогіці, звичайно, це майже не використовується. А ось ольфакторні засоби спілкування набувають все більшого значення. До них належать запахи (тіла, косметики, страв тощо), які використовують у житті. Неприємний запах може відштовхувати сильніше, ніж слово. Тому ольфакторика є досить важливим невербальним елементом спілкування.

Підсумовуючи практичне значення невербальної комунікації як засобу покращення організації процесу навчання, можна зазначити, що вона є одним із головних компонентів успішного навчання дітей. При умові вдалого використання вчителем засобів невербальної комунікації буде полегшений процес педагогічної комунікації, покращиться якість знань учнів, посилиться виховний вплив особистості вчителя. Без досконалого володіння засобами невербаліки неможливе досягнення вчителем справжньої майстерності. Тому кожен педагог має свідомо

покращувати процес невербальної комунікації в ході своєї професійної діяльності, що в сучасних умовах ускладнення і ущільнення шкільної програми дозволить оптимізувати процес навчання.

Основні елементи паравербальної комунікації: інтонація, швидкість, гучність і режим мовлення, артикуляція, висота голосу.

До паравербальних засобів спілкування належать **звукові сигнали**, які супроводжують усне мовлення, що надає вербальним повідомленням додаткового значення.

Основними елементами паравербальної комунікації є **інтонація, швидкість, гучність і режим мовлення, артикуляція** (лат. articulo - розчленовую), **висота голосу**:

- пошвавлена манера і швидкий темп мовлення учнів свідчать про імпульсивність, впевненість у своїх силах;

- спокійна, повільна манера мовлення – про незворушність і розсудливість дитини;

- помітні коливання у мовленні є ознаками неврівноваженості, невпевненості, здатності швидко збуджуватися;

- гучна манера спілкування – знак відкритості, схильності до самовдоволення, хвалькуватості;

- тихий голос є свідченням стриманості, скромності або фізичної слабкості;

- ритмічне мовлення означає сильне почуття, врівноваженість, гарний настрій.

Таким чином, культура спілкування є своєрідним чинником стандартизації стосунків між учнями, опосередкованим вербальними, невербальними, паравербальними і психологічними аспектами.

За твердженням психологів, 60-80% комунікації відбувається з використанням невербальних засобів, значущість у спілкуванні міміки, жестів становить 55%, інтонації – 38%, слів – 7%, більше 90% інформації у перші секунди спілкування передається невербальними засобами.

Варто вирізняти паравербальні та невербальні засоби комунікації, а також з'ясувати їх роль у комунікативному

процесі. До **паравербальних засобів** зараховуємо такі, що утворюються за допомогою голосу та інтонації, ґрунтуються на тональних і тембрових особливостях мови. За допомогою інтонаційних засобів (мелодики, логічного наголосу, пауз, тону, темпу мовлення) свідомо чи несвідомо передаються думки, почуття, настрої мовця. Невербальні засоби представлені різними кінетичними засобами - рухами, жестами, поставою, мімікою, що супроводжують спілкування. Жести і міміка тісно пов'язані між собою.

Найвиразнішим і найуживанішим засобом невербаліки є **жест**. Саме класифікації і характеристиці жестів присвячено чи не найбільше праць з проблеми цього виду комунікації.

Встановлено, що жестикуляція збільшується при емоційному піднесенні. Вона підсилюється тоді, коли суб'єкти мають поганий зворотний зв'язок і певні труднощі при передаванні інформації один одному. Виокремлюються жести, якими користуються разом із мовою, й такі, що називаються самостимулювальними. Їхнє чергування робить спілкування цікавішим та емоційнішим.

Ситуативні зміни властивого людині індивідуального темпу мови дозволяють судити про зміну її стану. Так, люди починають говорити швидше, коли вони схвильовані, Коли говорять про свої труднощі, хочуть в чомусь переконати співбесідника або умовити його. Повільна мова може свідчити про втому, пригнічений стан або погане самопочуття. Відкриті, чутливі душею люди, як правило, змінюють висоту свого голосу. Якщо висота голосу стабільна, це погано впливає на тих, хто слухає.

Важливою ознакою культурної людини є вміння робити паузи під час розмови. Найчастіше слова промовляють швидко. Небагато людей вміють спеціально використовувати паузу, щоб вона впливала на слухачів.

Контакт очей є основою довірливого, культурною спілкування. З нього, як правило, починається ділова чи інтимна розмова. Відомо, що зіниці в людини розширюються, коли її щось зацікавила. Іноді під час спілкування з одними людьми ми відчуваємося приємно, а з іншими – відчуваємо роздратування, навіть тривогу.

Якщо людина нещаслива або хоче щось приховати, її очі зустрічаються з вашими рідко, десь близько третини часу

спілкування. довго (до двох третин всього часу) люди дивляться один на одного, якщо їм приємно бути разом. Таке буває й тоді, коли в них ворожі стосунки. Вважається, що для того, щоб взаємини були добрими, доцільно дивитися в очі одне одному 60-70% часу спілкування. Робити це, як відомо, можна по-різному. Повністю відкриті очі свідчать про чутливість, зацікавленість. Прикриті очі є ознакою байдужості, втоми, інертності, зверхності тощо. Прямим поглядом найчастіше показують інтерес, довіру, бажання вступити в контакт. Погляд збоку – це, скоріше, недовіра, скептицизм. Якщо людина дивиться знизу вгору, це часто означає, що вона агресивно збуджена або ж готова підкоритися, прислужитися. Якщо погляд спрямований згори вниз, це свідчить про бажання підкреслити свою зверхність, презирство. Іноді людина ухиляється від погляду не тому, що хоче щось приховати, боїться чогось, а тому, що сором'язлива, невпевнена в собі, цнотлива.

За нижньою частиною обличчя краще всього розпізнається радість, страждання, але насилу визначається здивування. За середньою частиною лиця успішно ідентифікується здивування, страждання, радість, страх. Найбільші труднощі у спостерігача виникають при розпізнанні емоцій за верхньою частиною лиця.

Губи людини особливо експресивні. Щільно стислі губи виражають рішучість, завзятість, підкреслену стриманість; зігнуті – сумнів або сарказм; напівзімкнені вказують не лише на здивування, але і на нездатність в даний момент прийняти рішення, а також на розслаблення, пасивність.

Отже, різні форми невербальної поведінки використовуються для виділення чи акцентування вербального повідомлення, для посилення якої-небудь частини повідомлення, для пояснення мовчання, для додавання нової інформації до висловлення чи для перекручування вербального повідомлення. Чутливість до невербальних повідомлень вимагає концентрації і розвивається в процесі тренування. Однією з необхідних складових успішної комунікативної діяльності людини постає її вміння гнучко користуватися як вербальним, так і невербальним кодом в умовах зміни комунікативного оточення.

Висновки

Таким чином, на основі вивчення невербальної комунікації, розгляду її розділів, засобів і практичного значення для покращення організації процесу навчання, можна зробити такі висновки:

- невербальна комунікація є важливою частиною педагогічної комунікації, за її допомогою діти отримують більшу частину інформації;

- володіння вчителем засобами невербальної техніки дозволяє покращити процес педагогічної комунікації і підвищити якість знань учнів, посилити виховний вплив особистості вчителя;

- невербальна техніка вчителя повинна бути об'єктом свідомого дослідження і вдосконалення збоку кожного педагога.

Тема 8. КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА КАР'ЄРНОГО ЗРОСТАННЯ

Мета: ознайомити майбутніх педагогів з особливостями організації ефективного педагогічного спілкування, його правилами та значенням у процесі кар'єрного зростання особистості.

План

1. Етапи в процесу організації ефективного педагогічного спілкування.
2. Правила ефективного психолого-педагогічного спілкування.
3. Професійна культура спілкування і кар'єрне зростання педагога

Яких етапів треба дотримуватись у процесі організації педагогічного спілкування?

Педагогічне спілкування, як і спілкування взагалі, – досить складний феномен, який потребує творчого підходу. Виходячи із логіки навчально-виховного процесу, професійне спілкування має певну структуру, яка включає такі етапи:

1) моделювання, очікуваного спілкування з окремими вихованцями або дитячим колективом. Його здійснює педагог завчасно на основі знань особливостей фізичного і соціально-психічного розвитку особистості вихованця, розуміння особливостей прояву його характеру, обізнаності з рівнем розвитку колективу, передбачення можливих зустрічних дій окремого вихованця або всього колективу. Цей етап можна назвати прогностичним;

2) організація початкового етапу спілкування потребує швидкого залучення вихованця, особливо дитячого колективу, до процесу безпосередньої взаємодії. Інколи цей етап називають “комунікативною атакою”. Головне, щоб організація здійснювалась через конкретну діяльність і спрямовувалась на діяльність, яка викликає в учнів інтерес;

3) керівництво спілкуванням у педагогічному процесі передбачає підтримання ініціативи вихованців у спілкуванні,

внесення необхідних корективів, врахування соціальних умов, віку вихованців, їхніх індивідуальних особливостей, заохочення до активного спілкування;

4) аналіз результатів спілкування має бути спрямований на зіставлення проведеної роботи з раніше визначеними завданнями, виділення і аналіз допущених помилок, обдумування шляхів і засобів подолання виявлених помилок у майбутньому.

У процесі спілкування потрібно дотримуватися внутрішньої психологічної схеми протікання цього процесу; посилаю думку; стежу за сприйняттям її партнером (цікавлюсь його оцінкою); сприймаю зворотну думку партнера; оцінюю її; посилаю у відповідь нову думку

Правила психолого-педагогічного спілкування

1. Успіх педагогічного спілкування залежить від культури спілкування.

2. У спілкуванні варто відштовхуватися не “від себе”, а від потреб і інтересів учнів.

3. Орієнтуйте своє педагогічне мовлення на конкретного учня, а не на абстрактну групу.

4. Використовуйте різноманітні види і форми спілкування.

5. Вступайте у спілкування з вихованцями, організуйте його не “по вертикалі”, зверху вниз, а на взаємних інтересах.

6. Ураховуйте психологічний стан окремих вихованців і колективу в цілому.

7. Вчіться дивитися на себе ніби збоку, постійно аналізуйте свої вчинки та дії.

8. Умійте слухати дітей, зважайте на їхню думку.

9. Організуючи спілкування, намагайтесь зрозуміти настрій вихованців і на цій основі моделюйте спілкування з ними.

10. Спілкування має приводити не до конфліктів, а попереджувати їх.

11. Не принижуйте людську гідність вихованців.

12. Спілкування має бути систематичним. Не залишайте “незручних” для вас вихованців поза увагою.

13. Ініціативу спілкування з учнями тримайте у власних руках.

14. У процесі спілкування враховуйте стать вихованців.

15. Уникайте штампів у спілкуванні, постійно шукайте нові форми, засоби, методи та прийоми.

16. Долайте негативні установки стосовно конкретного учня.

17. У процесі спілкування уникайте абстрактної критики вихованця, оскільки це породжує опір у ставленні до вихователя.

18. Якомога частіше посміхайтесь до вихованців: це породжує позитивні емоції, спонукає до продуктивного спілкування.

19. Прагніть, щоб у процесі вашого спілкування з дітьми частіше було чути схвалення, заохочення.

20. Відкрито виявляйте в дитячому колективі своє ставлення до вихованців.

21. Постійно розвивайте свою комунікативну пам'ять, тримайте в голові педагогічні ситуації, їх хід.

22. Якщо назріває потреба в індивідуальній бесіді з вихованцями, завчасно розробіть план і хід бесіди.

23. У процесі спілкування в центрі уваги має бути особистість вихованця, його гідність.

24. Враховуйте соціально-психологічне зростання вихованців за період їх навчання у школі.

25. Систематично аналізуйте процес спілкування.

26. Технологія і тактика спілкування мають бути спрямовані на упередження психологічних бар'єрів між вихователем і вихованцем.

27. Враховуйте у процесі спілкування індивідуальні особливості прояву темпераменту, характеру.

28. Особливо уважно продумуйте хід і особливості спілкування з важковиховуваними учнями.

29. У процесі спілкування з учнями не зловживайте владою, яка належить вам як учителеві.

30. Постійно удосконалюйте інструмент спілкування – власне мовлення.

Професійна культура спілкування і кар'єрне зростання педагога

У педагогічній діяльності особливої уваги заслуговує така важлива умова, як *досягнення прихильності керівника.*

Насамперед слід зазначити, що, на жаль, доброзичливе ставлення керівника до підлеглого не є нормою в системі професійної діяльності, а навпаки, з боку керівника спостерігається упередження – негативна, несправедлива думка, що складається стосовно підлеглого наперед, та пов'язане із цим судженням відповідне ставлення. Людину виставляють у невивідному світлі, не маючи для цього об'єктивних причин, оскільки керівник здебільшого переймається тільки тим, як залишитися у своєму кріслі й дуже боїться конкуренції. Це головна причина дегармонізації відносин керівника і підлеглого.

Другий момент. В ідеалі професійна кар'єра будь-якого керівника має починатися з нижчої ланки. Однак у більшості випадків керівники призначаються із суміжної структури, найближчих друзів, колишніх колег, тобто зразу же перекривається кисень потенційному керівникові в наявному колективі, і як наслідок – утворюється конфліктна ситуація, що як мінімум призводить до дегармонізації управлінських відносин, а максимум – не дає змоги людині просуватися по службі й ставить хрест на перспективах її професійного майбутнього, оскільки “кар'єра є стратегічною за своєю суттю... її смисл у просуванні людини в майбутнє”.

Освіта, виховання, соціалізація, життєвий досвід, рівень культури особистості (як керівника, так і підлеглого) формує певну систему ціннісних орієнтацій і соціальних установок, що впливає на їхні погляди, переконання, стиль життя, діяльності та поведінки. І якщо ціннісні орієнтації і соціальні установки підлеглого і керівника дуже різняться, то сподіватися на його прихильність не варто. Інакше кажучи, проблемою номер один у службовому просуванні педагога є невідповідність між цінностями керівника і цінностями підлеглого, що призводить до суперечностей, конфліктних ситуацій, тощо.

Друга проблема полягає в нездатності керівника відійти від стереотипів мислення на кшталт “Я – начальник, ти – дурень”, у неспроможності керівника бути відкритим до змін, ефективно управляти людськими ресурсами, об'єктивно оцінювати діяльність персоналу. Цьому типу керівника, передусім, бракує особистісного потенціалу, професіоналізму, організаторських

здібностей, а головними мотивами його праці є мотив-слава і мотив-заздрість.

Останнім часом як у приватних фірмах, так і в державних установах набуває поширення явище мобінгу персоналу, тобто психологічного пресингу працівника (бойкот, обливання брудом, безпідставна і безперестанна критика, поширення пліток, підривання репутації тощо) з боку колег, безпосереднього керівника чи адміністрації, зазвичай з метою його звільнення.

До речі, у книзі “Violence at Work” (“Насильство на роботі”), виданій ООН у 1998 р., мобінг наводиться в одному переліку з вбивствами, зґвалтуваннями й пограбуваннями. Дослідники це пояснюють таким чином: необразливий на перший погляд мобінг (порівняно з іншими видами фізичного насильства) закінчується зведенням рахунків з життям. Наслідки мобінгу позначаються не тільки на конкретній людині, до якої був застосований мобінг, а й на діяльності самої організації (підрозділу), оскільки мобінг призводить до погіршення психологічного клімату в колективі, ворожих і агресивних відносин, відчуження працівників, що негативно впливає на результати роботи всього колективу та спричиняє його розкол. Це стосується й педагогічної установи.

Отже, із цього випливає розуміння щодо поліпшення якості етизації ЗНЗ як необхідної умови запобігання та подолання проявів мобінгу серед педагогів. Третя проблема – слабка увага з боку керівника до управління кар’єрою жінки, тобто мова йде про звуження гендерного простору кар’єри в системі управління, що призводить до гендерного конфлікту.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

№ з/п	Назва теми	К-сть годин, д.ф.н/ з.ф.н
1	На основі вивчення психолого-педагогічної літератури визначити тенденції в розвитку комунікативної педагогіки та засоби виховання комунікативної культури вчителя.	4/4
2	Скласти тези змісту моральних відносин педагога у професійній діяльності. Схарактеризувати особливості педагогічної взаємодії та взаємини в родині як «школа людських взаємовідносин».	2/6
3	Підготувати доповідь на тему: «Історія становлення моральних відносин і принципів у комунікативній педагогіці», «Комунікативна культура у структурі професійної майстерності вчителя».	4/8
4	Охарактеризувати багатоманітність моральних відносин учителя, що породжує в його самосвідомості низку образів Я: ідеальне (досконале) Я; потенційне Я; офіційне Я; неофіційне Я; негативне Я; майбутнє Я; ідеалізоване Я; удаване Я.	2/4
5	Здійснити проектування педагогом інноваційних авторських технологій комунікації в освітній сфері.	2/2
6	За творами В.Сухомлинського обґрунтувати значення педагогічної комунікації в шкільній практиці. Дати відповідь на запитання: Чому взаємини в родині вважають першоосновою людських взаємовідносин?	2/4
7	Обґрунтувати значення технології інтерактивного навчання та визначити складові готовності менеджера освіти до управління процесом їх впровадження та застосування	4/4

8	Охарактеризувати структуру інтерактивного уроку, визначити особливості проведення та управління навчально-пізнавальною діяльністю вихованців. Визначити складові комунікативної діяльності вчителя.	4/4
9	Опрацювати книгу Д. Карнегі «Як здобувати друзів і впливати на людей» та виписати основні принципи, правила і способи налагодження педагогічної комунікації з підлеглими	6/6
10	Змодельовати орієнтовний зміст управління комунікативною діяльністю вчителя за кожним напрямом його роботи з учнем	2/4
11	За книгою В. Сухомлинського «Розмова з молодим директором школи» визначте основні принципи і правила управління педагогічним та учнівським колективом у навчальному закладі (дошкільному навчальному закладі, загальноосвітній школі, коледжі, професійно-технічному навчальному закладі тощо).	4/6
12	Скласти порівняльну таблицю і описати зміст понять . «моральні відносини» і «моральні принципи».	2/2
13	Знайти відповідь на запитання: Чому «добро-слові» В. Сухомлинський вбачав не лише духовне, а й фізичне здоров'я дитини. Чому з «добро-слова» починається справжня творчість особистості? (підтвердити цитатами з творів ученого).	2/4
14	На основі аналізу нормативно-правового забезпечення інклюзивної освіти, зокрема «Концепції розвитку інклюзивної освіти в Україні» (2010), визначити основні правила і принципи комунікативної діяльності в загальноосвітній школі в умовах інклюзивного процесу. Обґрунтувати значення комунікативної культури педагога в умовах інклюзивного навчання.	4/4

15	Охарактеризувати варіанти псевдодоброти у комунікативній поведінці вчителя.	4/4
16	Спроектувати вимоги до вчителя в комунікативній діяльності. Охарактеризувати його вміння вислухати учня як елемент комунікативної педагогіки	4/4
17	На основі вивчення класифікації сімей визначити зміст роботи директора, характер комунікації (заступника директора з виховної роботи) з учнями із неблагополучних сімей та їхніми батьками	4/4
18	Заповнити таблицю: Основні елементи паравербальної комунікації: інтонація, швидкість, гучність і режим мовлення, артикуляція, висота голосу	4/4
	Всього	60/80

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Скласти мультимедійну презентацію сучасної освітньої технології партнерської взаємодії педагога та учнів (на власний вибір).

Користуючись книгою Д. Карнегі «Як здобувати друзів і впливати на людей», випишіть принципи, правила і способи: як поводитися з людьми; як запобігати конфліктним ситуаціям у спілкуванні; як спонукати людину пристати до вашого погляду; як змінити думку людини, не викликаючи при цьому її обурення чи образи.

Спроекувати орієнтовний план навчального діалогу вчителя та учня у формі ділової (рольової гри).

Визначити власні правила успішної адаптації молодого педагога освіти до професійної діяльності.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Тема 1: Культура спілкування педагога в системі моральних відносин

1. Основною характеристикою спілкування М. Каган вважає...
 - А) працю;
 - Б) діяльність;
 - В) культуру;
 - Г) емоційність.

2. Професійне спілкування вчителя з усіма учасниками навчально-виховного процесу, яке спрямоване на створення оптимальних умов для здійснення мети, завдань виховання і навчання – це...
 - А) наукове спілкування;
 - Б) культура спілкування;
 - В) психологічне спілкування;
 - Г) педагогічне спілкування.

3. Професійне спілкування педагога з учнями з метою оптимізації навчально-виховного процесу, яке передбачає врахування емоційного стану, інтелекту, віку вихованців та психологічного мікроклімату в колективі – це...
 - А) Техніка педагогічного спілкування;
 - Б) Навичка педагогічного спілкування;
 - В) Технологія педагогічного спілкування;
 - Г) Культура педагогічного спілкування.

4. Творчість у педагогічному спілкуванні розкривається й реалізується:
 - А) у ході пізнання вчителем особистості учня;
 - Б) в організації безпосередньої взаємодії й впливу на дитину;
 - В) у виборі засобів педагогічного впливу;
 - Г) всі відповіді є вірними.

5. Основними ознаками психолого-педагогічного спілкування на суб'єкт-суб'єктному рівні є:

А) особистісна орієнтація співрозмовників (здатність бачити і розуміти співрозмовника);

Б) рівність психологічних позицій співрозмовників (недопустиме домінування педагога у спілкуванні, він має визнавати право учня на власну думку, позицію);

В) нестандартні прийоми спілкування (відхід від суто рольової позиції вчителя);

Г) всі відповіді є вірними.

6. Складна психологічна взаємодія, яка передбачає виконання певних нормативних функцій з виявом особистого ставлення; спрямоване не так на виконання завдань, як на розвиток особистості учнів – це...

А) емоційне спілкування;

Б) особистісно орієнтоване спілкування;

В) психолого-педагогічне спілкування;

Г) інша відповідь.

7. Яка функція психолого-педагогічного спілкування передбачає встановлення стану двосторонньої готовності приймати та передавати повідомлення і підтримувати взаємозв'язок до завершення акту?

А) Інформаційна;

Б) Пізнавальна;

В) Контактна;

Г) Координаційна.

8. Яка функція психолого-педагогічного спілкування передбачає обмін повідомленнями (описами), запитаннями та відповідями?

А) Пізнавальна;

Б) Інформаційна;

В) Координаційна;

Г) Контактна.

9. Яка функція психолого-педагогічного спілкування передбачає заохочення партнера або самого себе (стимулювання та автостимулювання) до виконання певних дій?

- А) Спонукальна;
- Б) Контактна;
- В) Інформаційна;
- Г) Пізнавальна.

10. Яка функція психолого-педагогічного спілкування передбачає зміну стану, поведінки, ціннісно-мотиваційної сфери партнера (намірів, поглядів, думок, рішень, уявлень, потреб, рівня активності, смаків, норм поведінки, оцінювальних критеріїв тощо)?

- А) Пізнавальна;
- Б) Впливова;
- В) Інформаційна;
- Г) Контактна.

11. Яка функція психолого-педагогічного спілкування передбачає адекватне сприйняття і розуміння сенсу повідомлення, а також взаєморозуміння (намірів, установок, переживань, станів партнерів)?

- А) Контактна;
- Б) Координаційна;
- В) Впливова;
- Г) Пізнавальна.

12. Яка функція психолого-педагогічного спілкування передбачає взаємне орієнтування та узгодження дій, коли йдеться про спільну діяльність?

- А) Інформаційна;
- Б) Координаційна;
- В) Емотивна;
- Г) Впливова.

13. Яка функція психолого-педагогічного спілкування передбачає неусвідомлений «обмін емоціями» або збудження в партнері певних емоцій?

- А) Інформаційна;
- Б) Встановлення відносин;
- В) Пізнавальна;
- Г) Емотивна.

14. Яка функція психолого-педагогічного спілкування передбачає усвідомлення і фіксування свого місця в системі рольових, статусних, ділових, міжособистісних та інших зв'язків?

- А) Емотивна;
- Б) Встановлення відносин;
- В) Інформаційна;
- Г) Контактна.

15. Яка з названих функцій не є функцією педагогічного спілкування?

- А) Пізнавальна;
- Б) Логічна;
- В) Інформаційна;
- Г) Контактна.

16. Хто із учених вважав, що успішне педагогічне спілкування передбачає наявність в особистості таких якостей, як спрямованість на людину, самодостатній обсяг та висока стійкість уваги, уміння її розподіляти тощо?

- А) Антон Макаренко;
- Б) Олексій Бодальов;
- В) Василь Сухомлинський;
- Г) Софія Русова.

17. Усталена система способів та прийомів, які використовує вчитель під час взаємодії – це...

- А) закон спілкування;
- Б) стиль спілкування;
- В) засіб спілкування;
- Г) манера спілкування.

18. Діалогічний стиль педагогічного спілкування передбачає...

А) поєднання доброзичливої вимогливості з довірою до молодшої людини; впевнена відкритість, щирість і природність у спілкуванні;

Б) повне підпорядкування себе завданням професійної діяльності, відданість роботі та студентам у поєднанні з недовірою до їхньої самостійності;

В) поведінкове, депроблематизоване і безконфліктне спілкування з вихованцями без чітко визначених педагогічних і комунікативних цілей;

Г) відчуженість, стриманість, підкреслена дистантність, орієнтація на поверхове рольове спілкування зі студентами.

19. Альтруїстичний стиль педагогічного спілкування передбачає...

А) поєднання доброзичливої вимогливості з довірою до молодшої людини; впевнена відкритість, щирість і природність у спілкуванні;

Б) повне підпорядкування себе завданням професійної діяльності, відданість роботі та студентам у поєднанні з недовірою до їхньої самостійності;

В) поведінкове, депроблематизоване і безконфліктне спілкування з вихованцями без чітко визначених педагогічних і комунікативних цілей;

Г) відчуженість, стриманість, підкреслена дистантність, орієнтація на поверхове рольове спілкування зі студентами.

20. Конформістський стиль педагогічного спілкування передбачає...

А) поєднання доброзичливої вимогливості з довірою до молодшої людини; впевнена відкритість, щирість і природність у спілкуванні;

Б) повне підпорядкування себе завданням професійної діяльності, відданість роботі та студентам у поєднанні з недовірою до їхньої самостійності;

В) поведінкове, депроблематизоване і безконфліктне спілкування з вихованцями без чітко визначених педагогічних і комунікативних цілей;

Г) відчуженість, стриманість, підкреслена дистантність, орієнтація на поверхове рольове спілкування зі студентами.

21. Пасивний стиль педагогічного спілкування передбачає...

А) поєднання доброзичливої вимогливості з довірою до молодої людини; впевнена відкритість, щирість і природність у спілкуванні;

Б) повне підпорядкування себе завданням професійної діяльності, відданість роботі та студентам у поєднанні з недовірою до їхньої самостійності;

В) поведінкове, депроблематизоване і безконфліктне спілкування з вихованцями без чітко визначених педагогічних і комунікативних цілей;

Г) відчуженість, стриманість, підкреслена дистантність, орієнтація на поверхове рольове спілкування зі студентами.

22. Маніпулятивний стиль педагогічного спілкування передбачає...

А) відчуженість, стриманість, підкреслена дистантність, орієнтація на поверхове рольове спілкування зі студентами;

Б) високий рівень розвитку комунікативних умінь і вмиле їх використання для прихованого маніпулювання партнерами по спілкуванню;

В) прагнення до домінування, орієнтація на "виховання засобом примусу", егоцентризм, нетерпимість до помилок;

Г) неприйняття спілкування у своїй професійній діяльності, педагогічний песимізм, роздратовано-імпульсивне відштовхування вихованців.

23. Авторитарно-монологічний стиль педагогічного спілкування передбачає...

А) відчуженість, стриманість, підкреслена дистантність, орієнтація на поверхове рольове спілкування зі студентами;

Б) високий рівень розвитку комунікативних умінь і вмиле їх використання для прихованого маніпулювання партнерами по спілкуванню;

В) прагнення до домінування, орієнтація на "виховання засобом примусу", егоцентризм, нетерпимість до помилок;

Г) неприйняття спілкування у своїй професійній діяльності, педагогічний песимізм, роздратовано-імпульсивне відштовхування вихованців.

24. Конфліктний стиль педагогічного спілкування передбачає...

А) відчуженість, стриманість, підкреслена дистантність, орієнтація на поверхове рольове спілкування зі студентами;

Б) високий рівень розвитку комунікативних умінь і вміле їх використання для прихованого маніпулювання партнерами по спілкуванню;

В) прагнення до домінування, орієнтація на "виховання засобом примусу", егоцентризм, нетерпимість до помилок;

Г) неприйняття спілкування у своїй професійній діяльності, педагогічний песимізм, роздратовано-імпульсивне відштовхування вихованців.

25. Вищим рівнем організації педагогічного процесу і притаманного йому розвивального, виховувального і творчого потенціалу є...

А) монологічний стиль спілкування з молоддю;

Б) діалогічний стиль спілкування з молоддю;

В) конфліктний стиль спілкування з молоддю;

Г) демократичний стиль спілкування з молоддю.

26. Діалогічний стиль спілкування з молоддю забезпечує...

А) прагнення до домінування, орієнтація на «виховання засобом примусу», егоцентризм, нетерпимість до помилок;

Б) високий рівень розвитку комунікативних умінь і вміле їх використання для прихованого маніпулювання партнерами по спілкуванню;

В) високий рівень розвитку комунікативних умінь і вміле їх використання для прихованого маніпулювання партнерами по спілкуванню;

Г) морально-психологічний контакт, який має виникати між учасниками педагогічного процесу і перетворювати їх на суб'єктів спілкування.

27. Яке спілкування орієнтоване не лише на потреби викладача, а й на інтереси і потреби студентів?

- А) Монологічне;
- Б) Емоційне;
- В) Діалогічне;
- Г) Взаємне.

28. Дія у педагогічному процесі, яка дає можливість кожному партнерові самовиразитись у спілкуванні – це...

- А) педагогічний експеримент;
- Б) педагогічна гра;
- В) педагогічна ситуація;
- Г) педагогічний діалог.

29. Спілкування, у якому виявляються егоцентризм, зосередженість на власних потребах, цілях і завданнях – це...

- А) емоційне спілкування;
- Б) монологічне спілкування;
- В) діалогічне спілкування;
- Г) взаємне спілкування.

30. Статусне домінування педагога, суб'єкт-об'єктні стосунки між ним і вихованцями – це...

- А) демократичне спілкування;
- Б) монологічне спілкування;
- В) ліберальне спілкування;
- Г) діалогічне спілкування.

31. Основна частина культури поведінки людини у суспільстві – це...

- А) культура мислення;
- Б) культура ставлення до оточуючих;
- В) культура мови і мовлення;
- Г) культура спілкування.

32. Вміння володіти власними емоціями, стримувати їх – це...

- А) техніка спілкування;
- Б) культура спілкування;

- В) манера спілкування;
- Г) успіх спілкування.

33. Одним із основних засобів виховання культури спілкування є...

- А) звичаї;
- Б) рідна мова;
- В) культура;
- Г) традиції.

34. Функція мови як джерела моралі полягає в...

- А) розвитку моральних якостей;
- Б) моральній поведінці;
- В) становленні моральної особистості;
- Г) акумулюванні розвитку, становленні душі.

35. Із внутрішнім психологічним станом людини тісно пов'язана функція моралі, яка є...

- А) закритою і не завжди виходить назовні;
- Б) відкритою для людини і її душі;
- В) закритою, але інколи виходить назовні;
- Г) відкритою і завжди виходить назовні.

36. Чим повинен керуватись педагог при формуванні людського в людині?

- А) Моральними принципами і нормами;
- Б) Усвідомленням свого обов'язку перед суспільством, учнями, їх батьками, перед собою як людиною;
- В) Законами суспільства;
- Г) Своїми власними моральними почуттями.

37. Культура педагогічного спілкування передбачає не тільки наявність у вчителя психолого-педагогічних знань, а й...

- А) уміння ці знання використовувати на практиці;
- Б) розвиток його потенціалу;
- В) всебічний розвиток і вияв його особистості;
- Г) уміння знаходити вихід із нестандартних ситуацій.

38. Основний шлях до розвитку своєї особистості і водночас найбільш ефективний спосіб для прищеплення учням певних особистісних якостей, набуття ними комунікативних вмінь – це...

- А) спілкування і учіння;
- Б) діяльність і спілкування;
- В) діяльність і мислення;
- Г) мислення і учіння.

39. Чиї дослідження показали, що особистий вплив педагога ефективний тоді, коли він сам має творчий склад розуму і багату уяву, ті якості, які він хоче «транслювати» дітям?

- А) А. Макаренка;
- Б) С. Русової;
- В) М. Монтесорі;
- Г) А.В. Петровського.

40. Для культури спілкування велике значення має:

- А) вихованість людини;
- Б) привітність і доброзичливість людини;
- В) уміння враховувати почуття і настрої інших;
- Г) всі відповіді є вірними.

Тема 3. Принципи психолого-педагогічної взаємодії

1. Форма моральної свідомості, в якій моральні вимоги виражені найбільш узагальнено – це...

- А) моральні норми;
- Б) моральні закони;
- В) моральні принципи;
- Г) моральні закономірності.

2. Хто визначив сутність такого загального принципу моралі, як категоричний імператив?

- А) Іммануїл Кант;
- Б) Сократ;
- В) Жан-Жак Руссо;
- Г) Аристотель.

3. І. Кант підносить моральний принцип до поняття:

- А) «моральна форма» ;
- Б) «моральний метод» ;
- В) «моральний закон» ;
- Г) «моральна закономірність».

4. Моральний принцип, на якому ґрунтується гуманізація навчально-виховного процесу, центром якого є дитина – це...

- А) принцип педагогічного гуманізму;
- Б) принцип педагогічного оптимізму;
- В) принцип педагогічного колективізму;
- Г) принцип громадянськості та патріотизму.

5. Моральний принцип, який допомагає учителю формувати світовідчуття учнів, в основі якого – віра в майбутнє духовно-моральне очищення й оновлення – це...

- А) принцип педагогічного гуманізму;
- Б) принцип педагогічного оптимізму;
- В) принцип педагогічного колективізму;
- Г) принцип громадянськості та патріотизму.

6. Моральний принцип, за якого колективні Інтереси і мета превалюють над індивідуальними – це...

- А) принцип педагогічного гуманізму;
- Б) принцип педагогічного оптимізму;
- В) принцип педагогічного колективізму;
- Г) принцип громадянськості та патріотизму.

7. Моральний принцип, який передбачає національну гордість, громадянську відповідальність та готовність служити Батьківщині – це...

- А) принцип педагогічного гуманізму;
- Б) принцип педагогічного оптимізму;
- В) принцип педагогічного колективізму;
- Г) принцип громадянськості та патріотизму.

8. Хто із філософів вважав, що дитину можна морально скалічити, якщо дати їй все і не вимагати від неї нічого, бо це формує дитину-тирана?

- А) Арістотель;
- Б) Сократ;
- В) Жан-Жак Руссо;
- Г) Іммануїл Кант.

9. Який принцип передбачає повагу до позиції вихованця навіть тоді, коли він відмовляється виконувати поставлені вимоги?

- А) принцип педагогічного оптимізму;
- Б) принцип педагогічного колективізму;
- В) принцип педагогічного гуманізму;
- Г) принцип громадянськості та патріотизму.

10. Окреслюючи зміст поняття «переконання», хто із вчених наголошує на тому, що воно є «основною моральною настановою, яка визначає мету і напрям вчинків людини, твердою впевненістю у чомусь, заснованою на певній ідеї, на світогляді»?

- А) А. Макаренко;
- Б) В. О. Сухомлинський;
- В) С. Гончаренко;
- Г) Я.-А. Коменський.

11. Який принцип ґрунтується на радості, завдяки чому розкривається творчий та інтелектуальний потенціал дитини?

- А) принцип педагогічного гуманізму;
- Б) принцип педагогічного колективізму;
- В) принцип громадянськості та патріотизму;
- Г) принцип педагогічного оптимізму.

12. Що усуває недоброзичливість, злість та підозрілість у взаєминах між педагогом і вихованцем, створює живу, радісну атмосферу спілкування і взаєморозуміння, викликає відчуття щастя?

- А) гуманізм;
- Б) оптимізм;

- В) патріотизм;
- Г) колективізм.

13. Гумор учителя – природне джерело оптимізму. Хто із педагогів наголошував на важливості гумору учителя?

- А) А. Макаренко;
- Б) В. О. Сухомлинський;
- В) Я.-А. Коменський;
- Г) С. Русова.

14. Спільнота людей, об'єднаних суспільно значущими цілями, що свідчить про високий рівень їхньої згуртованості

- А) клас;
- Б) група;
- В) пара;
- Г) колектив.

15. Хто із педагогів сформулював ідею морального виховання особистості «в колективі та через колектив»?

- А) А. Макаренко;
- Б) В. О. Сухомлинський;
- В) Я.-А. Коменський;
- Г) С. Русова.

16. Головною метою формування та діяльності дитячого колективу є:

- А) особистість, її здібності;
- Б) інтереси, потреби особистості;
- В) розкриття творчого потенціалу особистості;
- Г) всі відповіді є правильними.

17. Хто із філософів наголошував, що індивід і держава – одне ціле?

- А) І.Кант;
- Б) Сократ;
- В) Платон;
- Г) Аристотель

18. Хто із філософів обстоював думку, що громадянське виховання молоді є основним засобом збереження державного устрою?

- А) Аристотель;
- Б) Платон;
- В) Сократ;
- Г) І.Кант.

19. Виховання якого принципу має ґрунтуватися на піднесенні громадянського почуття, яке закладене в людині генетично, проте позитивно розвивається чи деформується залежно від соціального оточення?

- А) гуманізму;
- Б) оптимізму;
- В) моральності та патріотизму;
- Г) колективізму.

20. Високі громадянськість та патріотизм відображені у...

- А) книжках;
- Б) рукописах;
- В) звичаях;
- Г) фольклорі.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку // Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Том 2. Чернівці: Букрек, 2015. С. 255–480.

Бех І. Д. Психолого-педагогічні засади розв'язання соціально-моральних задач // Вибрані наукові праці. В 2-х т. Т. 1. Виховання особистості. Чернівці: Букрек, 2015. С. 154-206.

Будник О. Б. Професійна підготовка майбутнього учителя початкової школи до соціально-педагогічної діяльності: теорія і методика: монографія. Дніпропетровськ: Середняк Т. К., 2014. 484 с.

Будник О. Моніторинг соціально-комунікативної готовності майбутніх учителів до професійної діяльності // Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції романістів. Одеса: Вид-во КП ОМД, 2015. С.103–104.

Васянович Г.П. Педагогічна етика: навч. посібник. К.: Академвидав, 2011. 256 с.

Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект): монографія. 2-ге вид. Львів: Львів, держ. фін.-екон. ін-т, 2002. 232 с.

Васянович Г.П. Проблема адаптації студентської молоді до навчання у вишах України. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?..

Ващенко Г. Виховання волі і характеру: підручник для педагогів. К.: Школяр, 1999. 385 с.

Вихрущ В. О., Пушинська А. А. Навчальний діалог у контексті вітчизняної початкової освіти другої половини ХХ–ХХІ століття: монографія. Тернопіль: Крок, 2016. 348 с.

Гуревич Р. Педагогічна майстерність і професійна компетентність як складові професіоналізму викладача // Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна: зб. наук. пр. / [редкол.: З-99 Н.Г. Ничкало (голова), та ін. ; упоряд.: Н.Г. Ничкало, О.М. Боровік ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. К.: Богданова А.М., 2013. 456с.; С. 274-280.

Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посібник. К.: Академвидав, 2004. 352с.

Дубасенюк О.А. Технології професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів: навчальний посібник: У 2 ч. Т.1.: Технології загально педагогічної підготовки майбутніх учителів. Житомир: В-цтво ЖДПУ, 2011.

Дубасенюк О.А. Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 564 с.

Дудченко В. Діалогові технології навчання (ДТН) [online]. <http://volodarka-nvo.org.ua/index.php/teacher-page/school-psychologis/psychology-news-/item/612-dto.html> [Дата звернення 04 січня 2017].

Загнітко А. П., Данилюк І. Г. Українське ділове мовлення: професійне і непрофесійне спілкування. Донецьк : ТОВ ВКФ “БАО”, 2004. 480 с

Зазуліна Л. В. Діалогізація дидактичного процесу в курсовій підготовці педагогічних кадрів: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2000. 19с.

Закон України “Про вищу освіту”. Прийнятий 01.07.2015 р. [online]. <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakon-ukrayiny-pro-vyschu-osvitu> [Дата звернення 29 листопада 2018].

Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради), 2017. [online]. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [Дата звернення 29 листопада 2018].

Зміст та структура комунікативної культури педагога. URL: http://pidruchniki.com/18200205/pedagogika/zmist_struktura_komunikativnoyi_kulturi_pedagoga

Зязюн І. А. та ін. Гуманістична сутність майстерності А. Макаренка-вихователя // Педагогіка і психологія. Вісник Академії педагогічних наук України. 998. № 1. С. 18-43.

Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. К.: МАУП, 2000. 312 с.

Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії: навч. посіб. К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 302с.

Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. К.: Вища шк., 1997. 349 с.

Семиченко В. Психологія педагогічної діяльності : навч. посібник. К. : Вища школа, 2004.

Стахів М. Український комунікативний етикет : навчально-методичний посібник. Київ: Знання, 2008 . 245 с.

Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: метод, посіб. / авт.-уклад.: О. Пометун, Л. Пироженко. К.: АПН, 2002. 136 с.

Казміренко В.П. Програма дослідження психолого-соціальних чинників адаптації молодшої людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії // Практична психологія та соціальна робота. 2004. №6. С.76-78.

Киричук В. О. та ін.. Комунікативна компетентність у спілкуванні вчителя з обдарованою дитиною: дидакт. посіб.; НАПН України, Ін-т обдарованої дитини. К.: Інформаційні системи, 2010. 158 с.

Киричук О. В. Проблеми психології педагогічної взаємодії / О. В. Киричук // Психологія : Респ. наук.-метод. зб. / редкол. : О. В. Киричук (відп. ред.) та ін. К.: Освіта, 1991. Вип. 37. С. 3-12.

Кожушко С.П. Діалогічна взаємодія суб'єктів навчального процесу // Науковий журнал "Аспект". [online]. http://asconf.com/rus/archive_view/373 [Дата звернення 25 січня 2019].

Комунікативна культура професіонала. URL: http://stud.com.ua/46796/pedagogika/komunikativna_kultura_profesionala

Красовицький М. Сучасний підхід до управління виховним процесом у школі // Рідна школа. 1996. № 3. С. 7-12.

Максименко І. Г. Діалогове навчання як умова гуманізації педагогічної діяльності // Педагогіка вищої та середньої школи, 2012. Вип. 35. С. 230–236.

Мороз О. Г. Професійна адаптація молодого вчителя. К.: Вища школа, 1980. 94с.

Ніколаєнко С. Проблема професійної адаптації викладача-початківця до роботи у вищому навчальному закладі // Збірник наукових праць. Вип.5. 2014. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?

Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. [online]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [Дата звернення 16 жовтня 2018].

Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / під заг. ред. Бібік Н. М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

Оліяр М.П. Формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів як пріоритетний напрям сучасної мовної освіти. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2014/2/35.pdf

Оліяр М.П. Генеза та розвиток проблеми формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/1151.pdf>

Примакова В.В. Інноваційні технології навчання в сучасній початковій школі. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tvo/2011_4/003.pdf

Руденко Л. А. Формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах: монографія. Львів: Піраміда, 2015. 342 с.

Савенкова Л. О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління: монографія. К.: КНЕУ, 2005. 212 с

Семенов О. Роль і місце словника у розвитку комунікативної культури особистості дослідника // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. пр. / [редкол. Л.Б. Лук'янова (голова) та ін.]; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Ніжин; Видавець П.П. Лисенко, 2013. Вип. 7. С.159-167.

Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: навчальний посібник. К.: Вища школа, 2004. 335 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту післядипломної освіти і довузівської підготовки
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(протокол № 7 від 25 червня 2019 року)*

БУДНИК Олена Богданівна, ФОМІН Катерина Василівна

КОМУНІКАТИВНА ПЕДАГОГІКА

Навчальний посібник

Віддруковано з готового макету замовника

Підписано до друку 12.07.2019 р.
Формат 60x84 1/16. Умов. друк. арк. 5,17.
Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”.
Друк цифровий. Зам № 40.
Наклад 300 примірників.

Видавець Кушнір Г. М.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ІФ №31 від 26.01.2009 р.
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шота Руставелі, 1,
тел. (099) 700-47-45, e-mail: kgm.print@i.ua